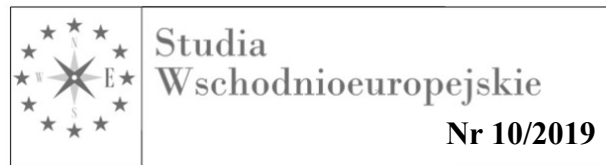

Radosław Kiejstut Kardaś

Marcin Wrona

Współczesne procesy migracyjne w Mołdawii. Wybrane zagadnienia

Na początku XXI wieku międzynarodowa migracja ludności stała się globalnym procesem obejmującym prawie wszystkie kraje i kontynenty w który są zaangażowane wszystkie warstwy społeczne. Według danych IOM liczba migrantów w 2017 r. wynosiła 244 mln osób²²⁴, co w porównaniu do początku tego milenium, kiedy liczba migrantów wynosiła ok. 150 mln²²⁵, stanowi wzrost o ponad 60%. Różnica w poziomie życia ludzi, rozwoju gospodarczym państw, konflikty i wojny, jak również zmiany klimatyczne są główną siłą napędową współczesnej migracji. Kraje i regiony są włączone w proces migracji globalnej jako kraje przyjmujące, wysyłające, tranzytowe lub kraje o mieszanym statusie migracyjnym. Na terytorium byłego Związku Radzieckiego Rosja stała się głównym państwem, który przyciąga migrantów zarobkowych (w mniejszym stopniu - Kazachstan i Białoruś). Mołdawia od momentu rozpadu Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich była i nadal pozostaje aktywnie zaangażowana w zwiększanie procesów migracyjnych na obszarze poradzieckim i na całym świecie. Wynika to bliskości geograficznej z jednej strony Rosji z drugiej Unii Europejskiej, dwóch podmiotów, które stanowią główne obszary migracji Mołdawian. Państwa członkowskie UE, w szczególności Włochy, są miejscem migracji zarobkowych, które są dominującym rodzajem migracji obywateli Mołdawii.

Należy wskazać, iż od momentu uzyskania niepodległości tj. 27 sierpnia 1991 r. Mołdawia doświadczyła kilku okresów migracji, różniących się m.in. dynamiką, skalą, *push and pull factors*, kierunkami i składem przepływów migracyjnych, jak również czasem trwania i statusem prawnym migrantów w krajach przyjmujących.

O Mołdawii zrobiło się „głośno” kilka miesięcy temu. Wprawdzie tematem, który sprawił, iż media szeroko komentowały wydarzenia w Mołdawii nie były kwestie migracji, ale kryzys polityczny, to niewątpliwie brak stabilności politycznej jest jedną z istotnych przyczyn współczesnych migracji ludności tego kraju. Kryzys polityczny związany był z walką o wpływy i utworzenie rządu pomiędzy Partią Demokratyczną (którą nieformalnie rządzi oligarcha Vlad Plahotniuc), a Partią Socjalistów (stanowiącą zaplecze prezydenta Mołdawii Igora Dodona), co doprowadziło do *de facto* dwuwładzy w Mołdawii²²⁶. Był on na tyle głęboki, iż konieczne było zaangażowanie Rosji, UE i USA. Wszyscy trzej aktorzy porozumieli się co do sposobu rozwiązania kryzysu i doprowadzili do ustabilizowania sytuacji politycznej w tym kraju. Kamil

²²⁴ World Migration Report 2000, Copublished by International Organization for Migration United Nations za: <https://www.iom.int/wmr/world-migration-report-2018>, (30.08.2019).

²²⁵ Za: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2000_edited_0.pdf, (30.08.2019).

²²⁶ Patrz m.in. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2019-02-25/moldawia-wybory-bez-nadziei>, za: <https://www.bbc.com/news/world-europe-48572304> , <https://www.reuters.com/article/us-moldova-politics-with-moldova-in-crisis-two-rival-governments-hold-meetings-idUSKCN1TB1GQ>, za: <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/kryzys-w-moldawii-prezydent-igor-dodon-odsuniety-od-wladzy,943250.html>, <https://www.euractiv.pl/section/polityka-wewnetrzna/news/kryzys-polityczny-w-moldawii-odbeda-sie-przedterminowe-wybory/> (01/09/2019).

Całus z Ośrodka Studiów Wschodnich zwraca uwagę, iż wszystkie trzy strony miały interes w odsunięciu od władzy Plahotniuca, wskazując, iż dla Zachodu był on głównym blokującym proces modernizacji państwa przy jednoczesnym posługiwaniu się narracją prozachodnią (co dyskredytowało UE w oczach mieszkańców Mołdawii). Dla Moskwy zaangażowanie w utworzenie nowej koalicji miało wymiar zarówno lokalny, jak i międzynarodowy. Władze rosyjskie chciały przede wszystkim zaprezentować się jako aktor pragmatyczny, skłonny do współpracy z partnerami zachodnimi i niezbędny dla rozwiązywania ważnych problemów na obszarze poradzieckim²²⁷. Pomimo ustabilizowania się nieco sytuacji politycznej w Mołdawii, państwo to nadal doświadcza wielu problemów, które jak wskazuje K. Całus są charakterystyczne dla tzw. państwa upadłego (m.in. nie kontroluje ona całości swego terytorium i znacznej części granicy, nie ma skutecznej i odpowiedzialnej klasy politycznej, efektywnego systemu politycznego, prawnego, spójnej i akceptowalnej idei państwowej czy narodowej ani stabilnej gospodarki)²²⁸. Jest to jeden z najbiedniejszych krajów na świecie, a pod względem rozwoju społecznego zajmuje 107 miejsce. Wpływa to na skalę migracji zarobkowych tego kraju, która nadal pozostaje bardzo duża i rodzi konkretne wyzwania dla władz Mołdawii. Niemniej należy odnotować, że IOM pozytywnie ocenia zmiany jakie zachodzą w tym kraju, jeśli chodzi o politykę migracyjną w sześciu obszarach, wskazując jednocześnie co należy usprawnić²²⁹.

Celem artykułu jest analiza współczesnych procesów migracyjnych Mołdawii. W opinii autorów temat migracji w Mołdawii jest interesującym co najmniej z dwóch powodów. Po pierwsze to skala mołdawskiej migracji. Po drugie to jak zagraniczne migracje Mołdawian w tym zarobkowe ewoluowały w czasie, jak zmieniały się kierunki wyjazdów. Ponadto autorzy tym artykułem chcieliby wypełnić lukę w polskich badaniach nad migracjami w państwach byłego ZSRR. Z uwagi na ograniczone miejsce w artykule zostały poruszone tylko wybrane zagadnienia. Analizie poddano migracje Mołdawian do krajów przeznaczenia, nie skupiając się na marginalnej migracji obywateli państw trzecich do Mołdawii. Tekst składa się ze wstępu, czterech części i zakończenia. W pierwszej analizie zostanie poddana sytuacja społeczno-gospodarcza Mołdawii. W drugiej autorzy będą chcieli odpowiedzieć na następujące pytania: Jakie są przyczyny migracji obywateli Mołdawii? Jaka jest skala, rodzaje i główne kierunki migracyjne? W kolejnej części omówione zostaną migracje zarobkowe jako dominujący rodzaj migracji obywateli Mołdawii z uwzględnieniem roli transferów pieniężnych dla budżetu Mołdawii. W ostatniej części autorzy artykułu poprzez analizę danych Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej przedstawią migracje zarobkowe obywateli Mołdawii do Polski w latach 2013-18 w ujęciu wykonywanego zawodu i w podziale na płeć.

1. Sytuacja społeczno-ekonomiczna Mołdawii

Mołdawia jest najbiedniejszym krajem Europy i jednym z najbiedniejszych krajów na świecie. Według danych Międzynarodowego Funduszu Walutowego, PKB Mołdawii per capita wyniosło w 2019 r. 3 300 dolarów, co plasuje ten kraj na 122 miejscu na świecie. Jednak w

²²⁷ K. Całus, *Koniec dwuwładzy w Mołdawii*, Analizy OSW, 2019-06-17, za: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2019-06-17/koniec-dwuwladzy-w-moldawii> (30/08/2019)

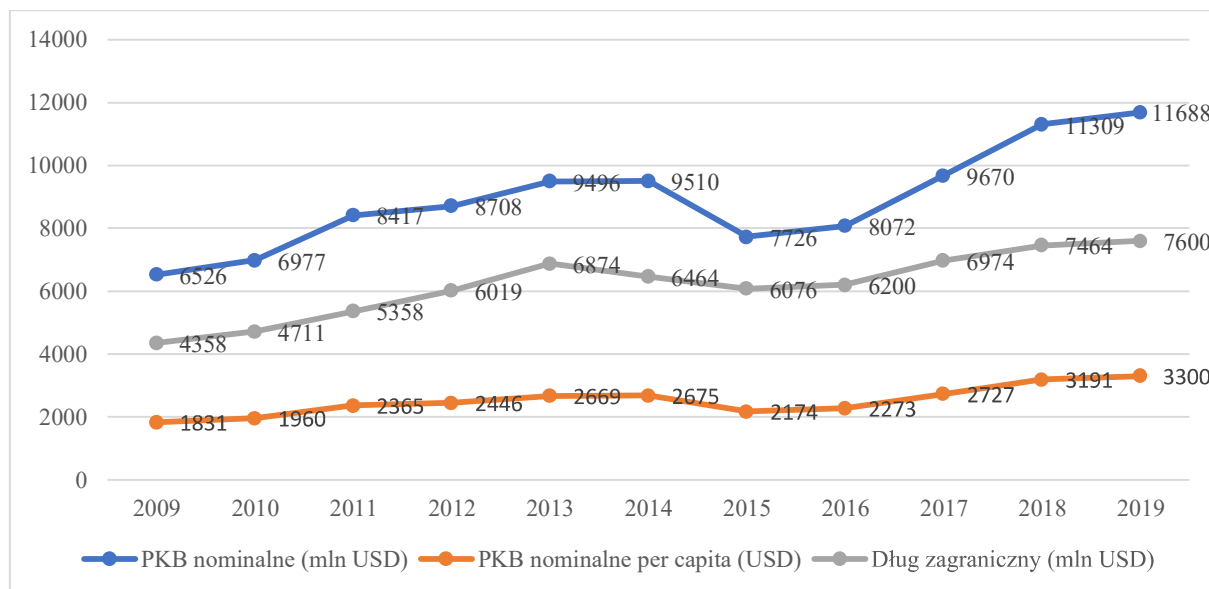
²²⁸ K. Całus, *Państwo niedokończone. 15 lat mołdawskiej niepodległości*. Prace OSW, Warszawa, 2016, s.5.

²²⁹ W 2015 r. IOM opracowała ramy zarządzania migracją (MiGOF), aby pomóc krajom określić, jak może wyglądać „dobrze zarządzana polityka migracyjna” na poziomie krajowym. Wskaźniki zarządzania migracjami (MGI) zostały opracowane, aby pomóc krajom w operacjonalizacji MiGOF przy użyciu standardowego zestawu około 90 wskaźników, które ma na zastosować w sześciu kluczowych dziedzinach polityki (Adherence to international standards and fulfilment of migrants’ rights, Formulates policy using evidence and whole-of-government approach, Engages with partners to address migration and related issues, Advances the socioeconomic well-being of migrants and society, Effectively addresses the mobility dimensions of crises, Ensures that migration takes place in a safe, orderly and dignified manner), Migration Governance Snapshot: The Republic of Moldova, IOM, May 2018.

ostatnim okresie przeprowadzanych jest wiele reform gospodarczych, co skutkuje nadal dość wysokim wzrostem gospodarczym. Bezrobocie w 2019 r. pozostawało na niskim poziomie, wynoszącym 4 %.

Warto poddać analizie najważniejsze wskaźniki ekonomiczne Mołdawii.

Wykres 1. PKB i dług zagraniczny Mołdawii w latach 2009-2019

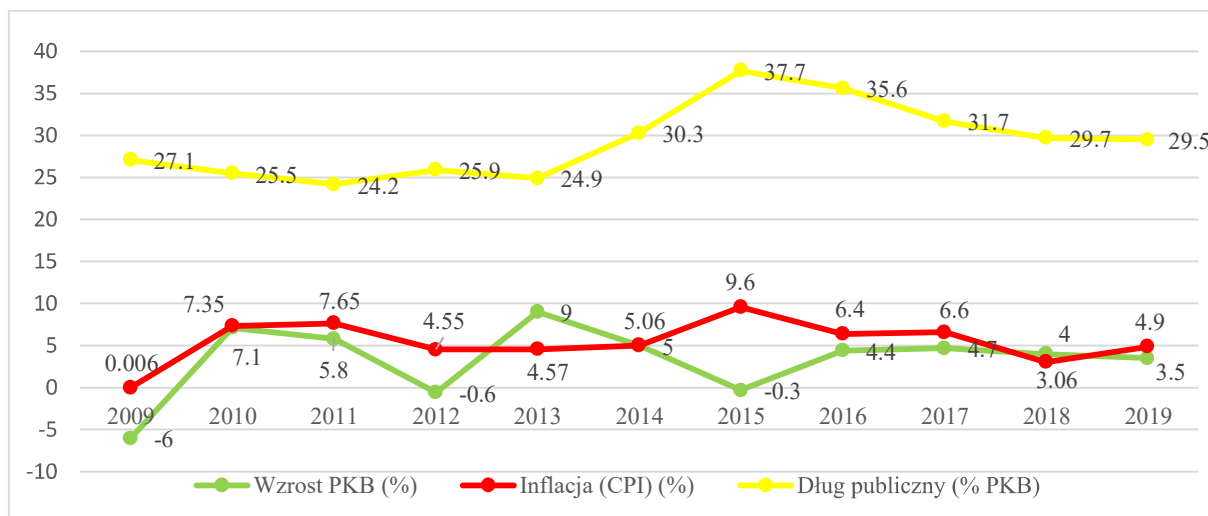

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych statystycznych: Międzynarodowego Funduszu Monetarnego (World Economic Outlook Database, October 2019); National Bureau of Statistic – Statistica Moldovei oraz Banca Națională a Moldovei. Dane za 2019 rok są prognozami.

Po dokonaniu analizy powyższego wykresu można wysnuć wniosek, że w 2015 roku w Mołdawii miała miejsce recesja. Widać to po załamaniu, wzrostowej dotychczas linii PKB nominalnego. Początki załamania widoczne są już w 2014, gdy tempo wzrostu PKB zmniejszyło się. Produkt Krajowy Brutto Mołdawii zmniejszył się w 2015 r. o ok. 19 % w stosunku do poprzedniego roku. Od następnego, 2016 r. następował wyraźny wzrost poziomu PKB – ok. 15-20 % rocznie. Załamanie widać w odniesieniu do danych za 2019 rok, jednak są to jedynie prognozy. Poziom PKB per capita jest skorelowany z poziomem PKB – jest to PKB nominalne podzielone na liczbę mieszkańców. Widzimy tu podobne relacje – już od 2014 można zaobserwować zmniejszenie wartości PKB na osobę w Mołdawii. Od 2016 r. następuje systematyczny wzrost PKB per capita, choć widać jego spowolnienie w ostatnim analizowanym roku, podobnie jak w przypadku PKB nominalnego. Od 2014 roku następował spadek poziomu zadłużenia zagranicznego Mołdawii, jednak w 2016 r. ponownie zaczął rosnąć. Poziom 6 miliardów dolarów amerykańskich osiągnął już w 2012 r. Po okresie wzrostu, zadłużenie spadło do podobnego poziomu w 2015 r. W 2017 r. zadłużenie zbliżało się do poziomu 7 mld USD. Na 2019 prognozuje się dług zagraniczny Mołdawii na poziomie 7,6 mld dolarów amerykańskich.

Oprócz Produktu Krajowego Brutto, ważnymi wskaźnikami gospodarczymi są inflacja oraz poziom długu publicznego. Na kolejnym wykresie widać porównanie tych trzech wskaźników.

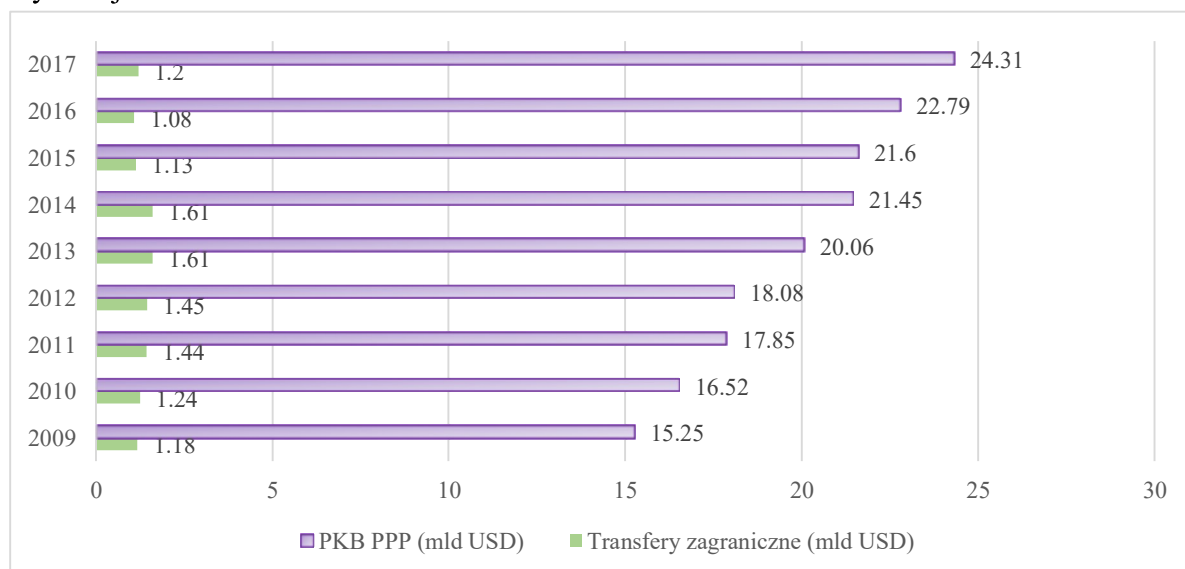
Wykres 2. Poziom inflacji, wzrostu PKB oraz dług publiczny jako procent PKB w Mołdawii w latach 2009-2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych statystycznych: Międzynarodowego Funduszu Monetarnego (World Economic Outlook Database, October 2019); National Bureau of Statistic – Statistica Moldovei oraz Banca Națională a Moldovei. Dane za 2019 rok są prognozami.

Dług publiczny znajduje się obecnie na poziomie 29,5% PKB Mołdawii, co jest na poziomie z 2014 roku, kiedy to rósł. Obecnie, od szczytowego, kryzysowego roku 2015, wykazuje on tendencję spadkową, choć obecnie mniej dynamiczną niż w poprzednich latach. W 2011 r. dług publiczny Mołdawii wyniósł zaledwie 24,2 %, co było najniższym wskaźnikiem w ciągu ostatnich 10 lat. Inflacja wykazuje podobną tendencję. Na najwyższym poziomie (9,6 %) znajdowała się w 2015 roku. Najniższy wskaźnik cen konsumpcyjnych odnotowano w ciągu ostatnich 10 lat w 2009 roku, gdy był on na poziomie 0,006 %. Od tamtej pory, poza 2015 r., inflacja w Mołdawii kształtuje się na poziomie od 3 do 7,65 %, za średnią ok. 5,5 %. Inflacja za 2019 r. jest prognozowana na poziomie nieznacznie wyższym niż rok wcześniej (4,9 w stosunku do 4 %) ale nadal na niskim poziomie. Interesujący jest wskaźnik wzrostu PKB. W 2009, 2012 i 2015 był on ujemny – wynosił odpowiednio –6 %, -0,6 % oraz -0,3 %. Najszybciej PKB Mołdawii rosło w 2013 roku – w tempie 9 % rocznie. Obecnie od 2016 r. można zaobserwować stabilny wzrost wynoszący ok. 4 % rocznie, choć na 2019 r. prognozowane jest niewielkie spowolnienie – 3,5 % wzrostu, co jak na kraje europejskie jest dobrym wynikiem, jednak nie należy zapominać o zacofaniu gospodarczym Mołdawii.

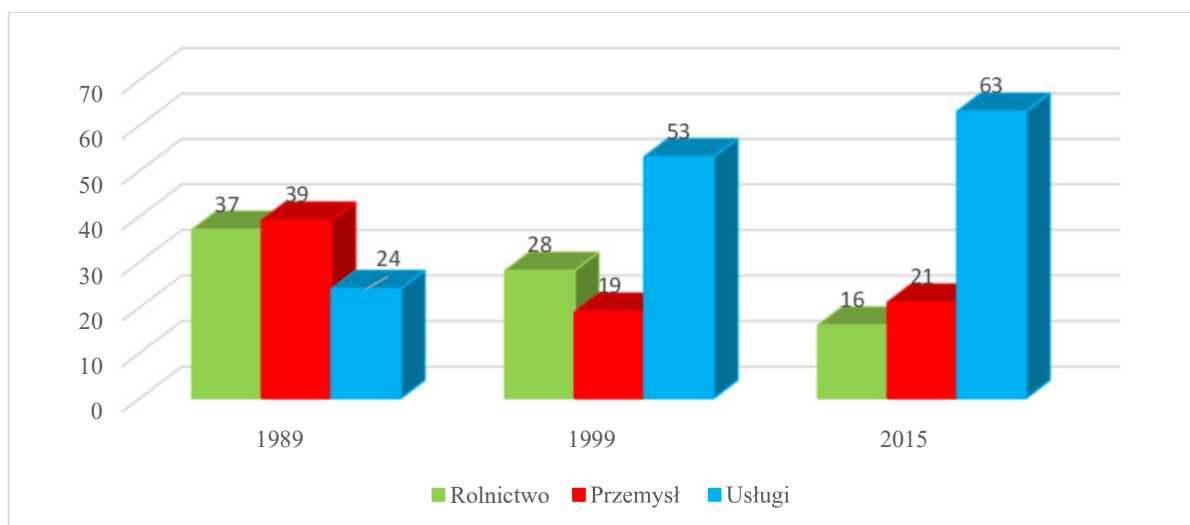
Wykres 3. Transfery Mołdawian pracujących poza Mołdawią a poziom PKB wg parytetu siły nabywczej Mołdawii

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych statystycznych: Międzynarodowego Funduszu Monetarnego (World Economic Outlook Database, October 2019); National Bureau of Statistic – Statistica Moldovei oraz Banca de Economii

Na wykresie 3. analizie poddano ważny z punktu widzenia artykułu wskaźnik – transfery zagraniczne Mołdawian pracujących poza Mołdawią. Stanowią one ważne źródło dochodu mieszkańców Mołdawii. Na wykresie widać, że do 2014 roku stabilnie rosły. W 2015 roku nastąpiło lekkie załamanie, jednak od 2017 r. Mołdawianie pracujący poza granicami zaczęli przysyłać środki finansowe do rodziny w kraju w większej liczbie niż w 2016 r. - przesłano łącznie równowartość 1,2 mld dolarów amerykańskich. PKB według parytetu siły nabywczej także regularnie się zwiększał, mimo niewielkiego spadku tempa wzrostu w 2015 r.

Wykres 4. PKB Mołdawii według sektora w latach 1989, 1999, 2015 (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych statystycznych: Międzynarodowego Funduszu Monetarnego (World Economic Outlook Database, October 2019); National Bureau of Statistic – Statistica Moldovei

Z powyższego wykresu dobrze widać transformację mołdawskiej gospodarki. W roku 1989 za czasów gospodarki centralnie planowanej, w Mołdawii, tak jak w większości krajów bloku socjalistycznego dominował przemysł. Z przemysłu pochodziło aż 39 % PKB Mołdawii w 1989 roku. Prawie tyle samo, bo 37 % PKB zostało w 1989 roku wypracowane w sektorze rolniczym. Duży udział sektora rolniczego jest charakterystyczna dla państw słabo rozwiniętych. 10 lat później sytuacja zmieniła się diametralnie. Sektorem dominującym stały się usługi, z ponad 50-procentowym udziałem. Rolnictwo straciło na znaczeniu, ale nadal prawie jedna trzecia PKB pochodziła z tego sektora. Jedna piąta PKB Mołdawii w 1999 r. pochodziła z przemysłu. Obecnie można zaobserwować dalszy wzrost znaczenia usług – w 2015 r. już 63 % PKB pochodziło z tego sektora. Najwięcej na znaczeniu straciło rolnictwo, które wypracowało w 2015 r. 16 % mołdawskiego PKB. Interesującym zjawiskiem jest niewielki wzrost znaczenia usług w porównaniu do 1999 r. – zyskały 2 % wnosząc do PKB Mołdawii w 2015 r. 21 %.

Reasumując Mołdawia doświadczyła trudności gospodarczych, podobnie jak wiele innych byłych republik radzieckich. Ponieważ jej gospodarka była silnie uzależniona od reszty byłego Związku Radzieckiego w zakresie energii i surowców, załamanie handlu po rozpadzie Związku Radzieckiego miało poważny skutek dla jej funkcjonowania, na który nałożyły się jeszcze konflikty wewnętrzne. Dewaluacja rubla rosyjskiego w 1998 r. miała szkodliwy wpływ na gospodarkę Mołdawii, ale wzrost gospodarczy utrzymuje się na stałym poziomie od 2000 r. Mołdawia nadal czyni postępy w kierunku rozwoju gospodarki rynkowej. Kraj odnotowuje czwarty rok z rzędu dodatni wzrost produktu krajowego brutto, a realny wzrost PKB na koniec

2018 roku wyniósł 4 %. Wzrost ten jest pozytywny, biorąc pod uwagę fakt, że przed 2000 r. Mołdawia odnotowała tylko jeden rok dodatniego wzrostu PKB od czasu uzyskania niepodległości.

Rząd wpływa na ceny poprzez duży sektor państwowy. Według Ministerstwa Gospodarki państwo reguluje ceny towarów i usług świadczonych przez monopole oraz ceny energii elektrycznej lub ciepłej, gruntów, usług medycznych i usług oferowanych przez lokalne samorządy. Mołdawia ma dwa gwarantowane miesięczne wynagrodzenia minimalne: jedno wynagrodzenie dla pracowników państwowych, a drugie wyższe wynagrodzenie dla pracowników sektora prywatnego. W 2015 r. średnie miesięczne wynagrodzenie w gospodarce wyniosło 4611 MDL (ok. 210 EUR / 235 USD), co oznacza wzrost o 10,5 % (po uwzględnieniu inflacji o 0,7 %) w porównaniu z 2014 r. W grudniu 2015 r. średnie wynagrodzenie dla pracowników państwowych wyniosło 4162 MDL, a średnie wynagrodzenie w sektorze prywatnym wyniosło 5684 MDL, co oznacza wzrost odpowiednio o 4,0% i 8,6 % w stosunku do 2014 r.²³⁰ Obecnie wynagrodzenia rosną a bezrobocie, jak już wspomniano, utrzymuje się na poziomie 4 %. Problemem jest Naddniestrze, całkowicie niezależne od rządu w Kiszyniowie i blokowanie przez Rosjan wejścia Mołdawii do Unii i NATO. Inną problematyczną kwestią dla Mołdawii jest jej całkowite uzależnienie energetyczne od państw zewnętrznych (głównie Rosji) oraz niestabilność i brak transparentności jej sektora finansowego²³¹.

2. Skala, główne kierunki oraz rodzaje zagranicznych migracji Mołdawian

Odpowiedź na pytanie o skalę współczesnych zagranicznych migracji Mołdawian z jednej strony jest prosta – skala tego rodzaju migracji jest bardzo duża. Natomiast z drugiej, w przypadku próby podania choćby szacunkowej liczby migrantów, pojawiają się problemy i rozbieżności. Wynika to m.in. z niewystarczająco odpowiednich metod sprawdzania danych dotyczących liczby migrantów. Trudność w oszacowaniu obecnej liczby migrantów pogłębia również fakt, iż część Mołdawian posiada dodatkowo obywatelstwa innych państw²³².

Statystyki prowadzone przez Narodowe Biuro Statystyki Mołdawii wskazują, iż w 2018 r. z Mołdawii wyjechały na pobyt stały lub czasowy 2243 osoby, tj. o 133 osoby więcej niż w 2017 r.²³³, a przyjechało na pobyt stały lub czasowy 4223 cudzoziemców, tj. o 515 osób więcej niż w 2017 r.²³⁴ Biuro to również udostępnia statystyki odnoszące się do przekroczeń granicy przez osoby wyjeżdżające (emigranci), jak i wyjeżdżające do Mołdawii (imigranci). Zgodnie z definicją przyjętą przez Biuro, emigrant to osoba, która opuściła kraj i mieszkała za granicą przez co najmniej 9 miesięcy w poprzednim roku, a następnie mieszka w Mołdawii przez co najmniej 9 miesięcy w następnym roku, natomiast imigrant to osoba, która wjechała na

²³⁰ Average earnings in the IV-th quarter 2018, National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova.

²³¹ Jako przykład można podać aferę bankową, w której w końcu 2014 roku z mołdawskiego sektora bankowego ukradziono ok. 1 mld USD.

²³² Od 2002 r. prawo mołdawskie pozwala na posiadanie więcej niż tylko obywatelstwo mołdawskie. V. Mosneaga przytacza informację o szacunkach ekspertów nt. liczby Mołdawian, którzy są jednocześnie obywatelami Rumunii (700 tys.) oraz Bułgarii (70 tys.).

²³³ Głównie do Rosji, USA, Ukrainy, Niemiec i Izraela. W statystykach Narodowego Biura Statystyki Mołdawii osoby wyjeżdżające z Mołdawii na pobyt stały lub czasowy są określani jako emigranci, za: https://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/en/20%20Populatia%20si%20procesele%20demografice/20%20Populatia%20si%20procesele%20demografice__POP__POP070/POP070400.px/table/tableViewLayout1/?rxid=9a62a0d7-86c4-45da-b7e4-fecc26003802 (01.09.2019).

²³⁴ Głównie z Rosji, Ukrainy, Izraela, Rumunii, Turcji Włoch, za: https://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/en/20%20Populatia%20si%20procesele%20demografice/20%20Populatia%20si%20procesele%20demografice__POP__POP070/POP070100.px/table/tableViewLayout1/?rxid=9a62a0d7-86c4-45da-b7e4-fecc26003802 (01.09.2019).

terytorium Mołdawii i przebywała w tym kraju przez co najmniej 9 miesięcy w nadchodzącym roku, po tym jak mieszkała za granicą przez co najmniej 9 miesięcy w poprzednim roku²³⁵.

Tabela 1. Liczba osób, które wjechały i wyjechały z Mołdawii w latach 2014-2017

		2014	2015	2016	2017
Liczba Imigrantów	Łącznie	98709	105600	107242	109710
	Mężczyźni	57577	60469	61230	62503
	Kobiety	41132	45131	46012	47207
Liczba Emigrantów	Łącznie	123379	126893	153184	159118
	Mężczyźni	65727	68768	86737	90718
	Kobiety	57652	58125	66447	68400

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Narodowego Biura Statystyki Mołdawii

Z przedstawionej powyżej tabeli wynika, iż w 2017 r. łączna liczba osób, które wyjechały z Mołdawii za granicę to 159118, z czego 90718 stanowili mężczyźni, a 68400 kobiety. Z kolei do Mołdawii wjechało 10971 osób (62503 mężczyzn, 47207 kobiet). Należy jednak mieć na uwadze, że dane te pokazują tylko pewien wycinek obrazu migracji w Mołdawii, z związku z czym nie można traktować ich jako dokładnej informacji na temat liczby Mołdawian, którzy migrują za granicę.

Nawet tak wyspecjalizowana instytucja jak Międzynarodowa Organizacja ds. Migracji ma trudności z dokładnym podaniem liczby mołdawskich migrantów. Biuro Międzynarodowej Organizacji ds. Migracji w Mołdawii przytacza informację, bazującą na danych Policji Granicznej Mołdawii, z której wynika, iż na koniec grudnia 2015 za granicą przebywało 753800 Mołdawian²³⁶.

Z kolei Dorin Lozovanu z Akademii Nauk Mołdawii szacował na koniec 2017 r. liczbę Mołdawian przebywających na emigracji na 1 mln osób. Główne kierunki migracji zagranicznych stanowią Rosja (477949), Ukraina (149246), Włochy (142266), USA (47554), Hiszpania (19068), Kanada (17565), Wielka Brytania (16000), Niemcy (14815), Kazachstan (14666) oraz Izrael (13005)²³⁷.

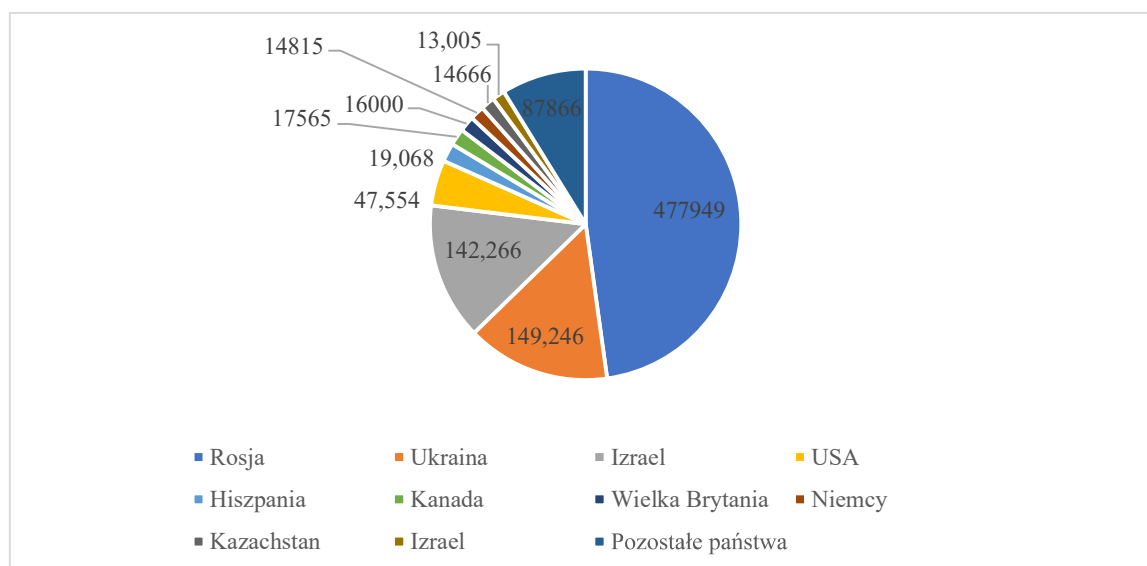
²³⁵ Za:

https://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/en/20%20Populatia%20si%20procesele%20demografice/20%20Populatia%20si%20procesele%20demografice__POPrec__POP070/?rxid=b2ff27d7-0b96-43c9-934b-42e1a2a9a774 (01.09.2019).

²³⁶ Za: <https://www.iom.md/migration-profile-republic-moldova> (01.09.2019).

²³⁷ Za: <https://ru.sputnik.md/infographics/20171230/16423159/naselenie-moldovy-v-mire.html> (01.09.2019).

Wykres 5: Państwa z największą liczbą Migrantów z Mołdawii (stan na koniec 2017 r.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zebranych przez Dorin Lozovanu

U podstaw współczesnych migracji zagranicznych Mołdawian leżą przede wszystkim czynniki ekonomiczne, choć pojawiają się i te związane z kwestiami politycznymi (niestabilność władz politycznych, korupcja), które silnie splatają się z tymi pierwszymi. Jeśli zaś chodzi o rodzaje współczesnych migracji, możemy wyróżnić migracje zarobkowe (większość mołdawskich migrantów), migracje edukacyjne oraz migracje związane z łączeniem rodzin.

Warto przy tym zaznaczyć, że na przestrzeni blisko 30 lat istnienia niepodległej Mołdawii mogliśmy zaobserwować również migracje etniczne, handlowe oraz przymusowe.

Pierwszym rodzajem migracji, który pojawił się w Mołdawii, była migracja etniczna wraz z repatriacją. Jej nasilenie nastąpiło na początku lat 90 – tych XX w., kiedy po usunięciu sowieckich ograniczeń migracyjnych z Mołdawii wyjechali Niemcy i Żydzi, którzy sami przynosili się do swoich historycznych ojczyzn w kolejnych latach korzystając już z programów repatriacyjnych. W rezultacie nastąpiło zmniejszenie udziału tych grup etnicznych w całkowitej populacji Mołdawii. Spadek ten był znaczący. Podczas ostatniego spisu ludności ZSRR (1989 r.) odsetek Żydów w całkowitej populacji Mołdawii wynosił 1,5 %, Niemców zaś – 0,17 %²³⁸. Z kolei spis przeprowadzony w 2004 roku wykazał, że odsetek Żydów spadł do 0,1 %, natomiast Niemców do 0,03%²³⁹ w całej populacji Mołdawii. Natomiast w ostatnim spisie ludności Mołdawii z 2014 r., liczba Żydów i Niemców jeszcze się obniżyła i stanowiła odpowiednio 0,05 % i 0,02 % ogólnej liczby mieszkańców Mołdawii²⁴⁰. Oprócz Niemców i Żydów w latach 90-tych XX w. z Mołdawii wyjeżdżali również Rosjanie i Ukraińcy, kierując się przesłankami

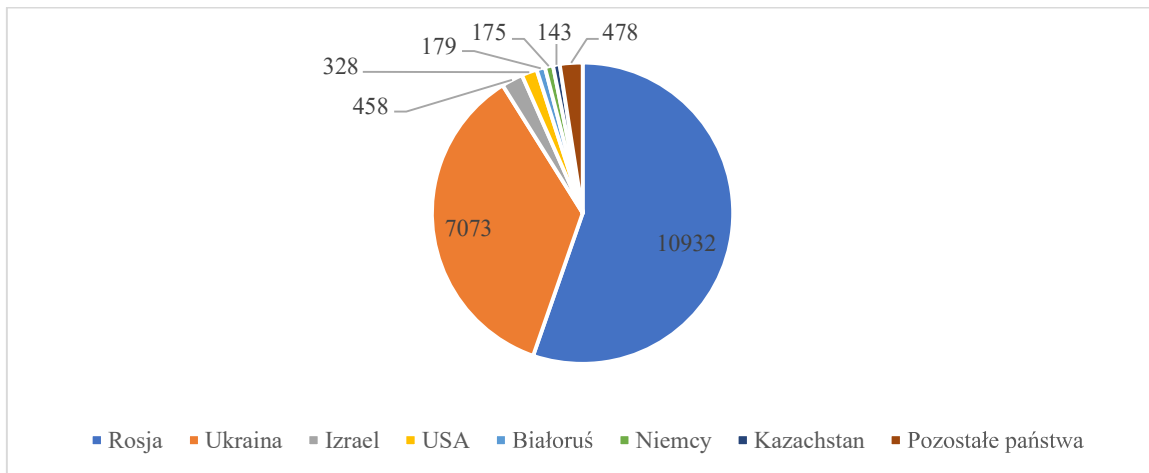
²³⁸ Łączna liczba mieszkańców Mołdawskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej w 1989 r. wynosiła 4335360 z czego Mołdawian było 2794749 (64,45%), Ukraińców-600366 (13,85%), Rosjan -562069 (12,96%), Gagauzów - 153458 (3,54%), Bułgarów - 88419 (2,04%), Żydów - 65672 (1,51%), Białorusinów - 19608 (0,45) %, Cyganów - 11571 (0,27%). Pozostałe narodowości, których ponad 100 żyło w Mołdawii było łącznie 39448 (1,71%) za: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php?reg=9 (08.09.2019).

²³⁹ Łączna liczba mieszkańców Mołdawii w 2004 wynosiła 3938679z czego Mołdawian było 2742231, Ukraińców -442475, Rosjan - 369896, Gagauzów - 151596, Bułgarów - 79,520, Rumunów - 73529, Cyganów - 12778, Żydów - 4867, za: <https://statistica.gov.md/pageview.php?l=en&idc=295> (08.09.2019).

²⁴⁰ Łączna liczba mieszkańców Mołdawii w 2014 wynosiła 2998235z czego Mołdawian było 2068058, Rumunów - 192800, Ukraińców - 181035, Gagauzów - 126010, Rosjan - 111726, Bułgarów - 51867, Cyganów - 9323, Żydów - 1601, za: <https://statistica.gov.md/pageview.php?l=en&idc=479> (08.09.2019).

natury etnicznej. Poczynając od lat 90-tych do czasów obecnych odnotowuje się również powroty Mołdawian do swojej ojczyzny.

Wykres 6: Liczba repatriantów – kraj, z którego przyjechali do Mołdawii - 2000-2018

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Narodowego Biura Statystyki Mołdawii

Z danych Narodowego Biura Statystyki Mołdawii wynika, że w latach 1994-1999 repatriantów, którzy zdecydowali się przyjechać do Mołdawii było 27877 (przyjechali z Rosji i Ukrainy). Z kolei dane za lata 2000 - 2018 pokazują, że do Mołdawii powróciło 19766 repatriantów. Najwięcej przyjechało z Rosji, Ukrainy, Izraela, USA, Białorusi, Niemiec i Kazachstanu, co ilustruje powyższy wykres²⁴¹.

Zjawisko migracji przymusowych pojawiło się w Mołdawii podczas konfliktu zbrojnego pomiędzy Mołdawią a Naddniestrzem, który toczył się od marca do lipca 1992 r. Napięcia między wspomnianymi państwami zaczęły pojawiać się już pod koniec lat 80-tych XX w. Wtedy również zaczęły ujawniać się pierwsze symptomy rozpadu ZSRR wraz z kwestią samostanowienia i niepodległości, które w konsekwencji doprowadziły do wojny²⁴². Szacuje się, że w okresie działań wojennych zginęło ponad 1000 osób, a 3500 zostało rannych²⁴³, natomiast liczba zarejestrowanych uchodźców sięgnęła ponad 70 tys.²⁴⁴ Wyjechali oni przede wszystkim na Ukrainę (61 tys. osób, w tym ponad 30 tys. dzieci), do Rosji (10,3 tys.) oraz na Białoruś (859 osób). 51 289 osób zostało zarejestrowanych jako osoby wewnętrznie przesiedlone w prawobrzeżnej części Mołdawii (w tym 28 746 dzieci). Po zakończeniu działań wojennych wielu uchodźców powróciło do swoich miejsc stałego zamieszkania²⁴⁵. W kolejnych latach trudno mówić już o takiej skali uchodźców z Mołdawii, choć oczywiście Mołdawianie wyjeżdżali i nadal wyjeżdżają z kraju w celu ubiegania się o azyl. Z danych za 2018 r. wynika, że 3831 osób opuściło Mołdawię i złożyło wnioski o azyl w innych krajach. Głównymi krajami, do których udają się w tym celu Mołdawianie są Niemcy, Holandia i Izrael²⁴⁶. Należy jednak zaznaczyć, że większość wniosków jest negatywnie rozpatrywana,

²⁴¹ Za: <https://statistica.gov.md/> (08.09.2019).

²⁴² M. Lubicz-Miszewski, *Geneza, przebieg i próby przezwyciężenia konfliktu o Naddniestrze*. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych, Nr 3 (165) 2012.

²⁴³ Po zaprzestaniu walk władze naddniestrzańskie doliczyły się po swej stronie ponad 500 zabitych i 899 rannych. Z kolei władze w Kiszyniowie oficjalnie nigdy nie przedstawiły swych strat.

²⁴⁴ Валерий Мошняга podaje, że liczba uchodźców wyniosła ok. 100 tys., *Вооружённый конфликт в Республике Молдова и проблема перемещённых лиц*. MOLDOSCOPE (Проблемы политического анализа). Часть VII. – Кишинёв, Молд. ГУ, 1995, с.93.

²⁴⁵ Е. Горелова, Г. Шеларь, *Издержки приднестровского конфликта и выгоды от его урегулирования*, Центр Стратегических Исследований и Реформ, Кишинев 2009.

²⁴⁶ Za: <https://www.worlddata.info/europe/moldova/asylum.php> (15.09.2019).

gdyż podstawą do ubiegania się o azyl nie może być trudna sytuacja ekonomiczna, bieda i brak perspektyw, a to właśnie jako powód ucieczki wskazują Mołdawianie²⁴⁷.

Oddzielną kategorią migracji, które towarzyszą Mołdawii od lat 90-tych XX w., są migracje ekonomiczne. Pierwszą formą migracji ekonomicznych w Mołdawii była migracja handlowa („jeździć na handel”)²⁴⁸, która swój szczyt osiągnęła w połowie lat 90-tych XX w. Eksperci szacują, że w tamtym czasie w celach handlowych wyjeżdżało nawet do 300 tys. Mołdawian²⁴⁹. Ten rodzaj migracji charakteryzował się częstymi krótkimi wyjazdami za granicę w celach kupienia, a następnie sprzedaży towarów korzystając na różnicach kursowych. Należy wskazać, iż na przestrzeni lat migracje handlowe Mołdawian ewoluowały, dostosowując się do zmieniającej się rzeczywistości, zarówno w zakresie długości wyjazdów, ilości kupowanych towarów (detal i hurt), jak i towarów, którymi handlowano, oraz państw, do których wyjeżdżali Mołdawianie. Pierwszym i zarazem naturalnym kierunkiem była Rumunia, do której wywożone i sprzedawane były m.in. różnego rodzaju narzędzia, a przywożone z kolei towary, które w tamtym czasie były deficytowe, np. obuwie, galanteria skórzana. Z czasem pojawiły się nowe kierunki wyjazdów Mołdawian takie jak Ukraina, Rosja, Turcja, Niemcy i Polska. Każdy kraj miał przy tym do „zaoferowania” handlarzom z Mołdawii innego rodzaju towary. Częstym zjawiskiem było również zbywanie ich już w drodze powrotnej do Mołdawii w przypadku, gdy okazywało się, że można je sprzedać z większym zyskiem niż byłoby to możliwe w Mołdawii²⁵⁰. Migracje handlowe zakończyły się pod koniec lat 90-tych XX w. Alexander Makuhin zwraca uwagę, że wpływ na ograniczenie wyjazdów za granicę obywateli Mołdawii w celach handlowych miało zaostrzenie reżimu przekraczania granicy i wprowadzenie odpowiedniego parytetu cen²⁵¹. Z kolei Larysa Jewdokimowa wskazuje na szersze spektrum czynników, które miały wpływ na obniżenie opłacalności wyjazdów za granicę w celach handlowych. Po pierwsze, zwraca uwagę na rosnące nasycenie rynku towarami (od towarów pierwszej potrzeby po używane samochody). Kolejnymi czynnikami były: wzrost kursu dolara, z którym wiązał się wzrost cen towarów, paliwa, kosztów podróży, zmiana relacji waluty mołdawskiej i rumuńskiej oraz zaostrzenie przepisów celnych, a także zwiększenie wysokości podatków. Obecnie migracje handlowe, tak bardzo charakterystyczne dla krajobrazu przemian społeczno-gospodarczych Mołdawii lat 90-tych, nie występują.

W drugiej połowie lat 90-tych XX w. zaczęła pojawiać się nowa forma migracji ekonomicznych Mołdawian, tj. migracje zarobkowe, które zastąpiły migracje handlowe²⁵². Valeriu Moshneaga zwraca uwagę na kilka przyczyn wyjazdów za granicę w poszukiwaniu pracy. Z jednej strony był to kryzys finansowy w Rosji w 1998 r., z którą Mołdawia była silnie

²⁴⁷Alexej Hock w interesującym reportażu dla Die Welt opisuje Mołdawian, którzy korzystając z możliwości legalnego przyjazdu do UE (pobyt do 90 dni bez konieczności posiadania wizy), składają wnioski o azyl zdając sobie doskonale sprawę z nikłej szansy ich pozytywnego rozpatrzenia. Jednak dla nich najważniejszy jest fakt, iż na kilka miesięcy mogą uciec od biedy i zatrzymać w krajach UE, gdzie mogą skorzystać m.in. ze służby zdrowia, zasiłków itd., za: <https://www.welt.de/politik/ausland/plus186461170/Asylbewerber-aus-Moldau-Wenigstens-ein-paar-Monate-Deutschland.html> (05.10.2019).

²⁴⁸ W literaturze jest ona określana również jako *челночная* albo *маятниковая* (ros.), *shuttle* (ang.), *suveică* (rum.).

²⁴⁹ K. Całus, *Państwo nie dokończone. 15 lat mołdawskiej niepodległości*. Prace OSW, Warszawa, 2016, s. 58.

²⁵⁰ Л. Евдокимова, *Коммерческая миграция населения Республики Молдова: основные этапы и их характеристика*. w: *Население Молдовы и трудовая миграция: состояние и современные формы*. - Кишинэу, 2000, с. 65-83.

²⁵¹ А.В. Макухин, *Современная миграционная ситуация в Республике Молдова и приднестровье как череда «исходов» населения*, PolitBook - 2015 - 1.

²⁵² Migracje zarobkowe zostaną szczegółowo omówione w następnej części rozdziału niniejszego artykułu. W tej części tekstu autorzy chcieliby przede wszystkim skoncentrować się na sytuacji gospodarczej Mołdawii, której bardzo zły stan był głównym powodem pojawienia się w drugiej połowie lat 90-tych w tym kraju zagranicznych migracji zarobkowych. Na tym tle w ujęciu historycznym (od końca lat 90-tych do końca lat 2000) przedstawia również inne czynniki wpływające na pojawienie się rozszerzenie się tego zjawiska, jego skalę oraz główne kierunki migracyjne.

gospodarczo związana. Z drugiej strony należy wskazać na rosnący popyt na tanią siłę roboczą w budownictwie i usługach w krajach Europy Zachodniej oraz znaczna różnica w wynagrodzeniach pomiędzy Mołdawią a zagranicą. Zauważa on przy tym, że emigracja ta miała w dużej mierze nielegalny charakter²⁵³. Z kolei K. Całus zwraca uwagę, na interesujący fakt, często pomijany, iż zjawisku migracji zarobkowej z Mołdawii sprzyjała również prowadzona przez Rumunię od roku 1991 polityka nadawania obywatelstwa byłym obywatelom rumuńskim (i ich potomkom), którzy utracili je wbrew swojej woli²⁵⁴. Warto do powyższych czynników dodać problemy, których doświadczała wciąż wówczas jeszcze transformująca się gospodarka Mołdawii. Likwidacja państwowych przedsiębiorstw, w miejsce których nie powstała odpowiednia liczba nowych firm, a co za tym idzie nowych miejsc pracy, spowodowała, że w stosunkowo krótkim czasie na rynku pracy pojawiło się duże grono bezrobotnych. Mogłoby się wydawać, że skoro nieznacznie, ale udało się wyhamować tendencje spadkowe i można było zaobserwować pierwsze oznaki wzrostu gospodarczego, to wpłynie to też pozytywnie na rynek pracy. Jednak, jak zauważa Karolina Kotulewicz, z powodu zbyt dużego uzależnienia mołdawskiej gospodarki od eksportu wzrost ten okazał się niestabilny i nastąpiła kolejna, już trzecia odsłona kryzysu gospodarczego, która przypadła na lata 1998-1999. W tym czasie odnotowano ogromny spadek obrotów w handlu zagranicznym, wielkość importu i eksportu zmniejszyła się prawie o 50 %²⁵⁵. Lata 2000-2008 to okres stabilizacji, a następnie wzrostu gospodarczego Mołdawii, wynikającego z prowadzenia przez kolejne rządy po 2000 roku bardziej zdyscyplinowanej polityki makroekonomicznej²⁵⁶. Pomimo poprawy sytuacji ekonomicznej skala migracji zarobkowych obywateli Mołdawii w latach 2000 była ogromna. Dane²⁵⁷ przytaczane przez Olgę Poalelunż pokazują, iż z każdym rokiem liczba emigrujących za pracą Mołdawian do innych państw dynamicznie rosła²⁵⁸.

²⁵³ В. Мошняга, *Население Молдовы в контексте современных миграций. в Молдова–Приднестровье: Общими усилиями – к успешному будущему. Социальные аспекты*. Кишинэу, 2009. s.35.

²⁵⁴ K. Całus, *Państwo niedokończone. 15 lat mołdawskiej niepodległości*. Prace OSW, Warszawa, 2016, s.58. "Polityka nadawania obywatelstwa przez Rumunię adresowana jest do mieszkańców terytoriów, które przed 1940 rokiem należały do Rumunii, a więc Mołdawii (bez Naddniestrza) oraz leżących obecnie w granicach Ukrainy północnej Bukowiny i Budziaku. Z perspektywy władz rumuńskich działania te miały naprawić „historyczną niesprawiedliwość”, jaką było przymusowe pozbawienie obywatelstwa rumuńskiego mieszkańców anektowanej przez ZSRR Besarabii. W rezultacie tej polityki od roku 1991 do 2013 liczba Mołdawian posiadających paszporty rumuńskie wynosiła około 400–500 tysięcy".

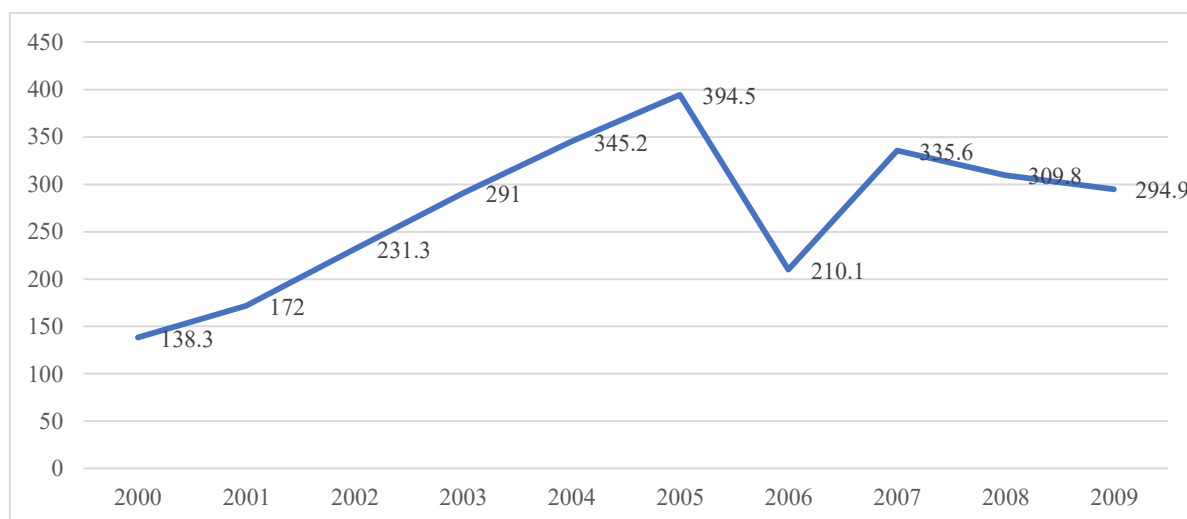
²⁵⁵ K. Kotulewicz, Reformy gospodarcze w Republice Mołdawii i ich wyniki. w: M. Kosienkowski. Spotkania polsko-mołdawskie. Księga poświęcona pamięci Profesora Janusza Solaka. Episteme. Lublin, 2013. s. 215. K. Kotulewicz zwraca uwagę, że kryzys w handlu zagranicznym w dużym stopniu warunkował wzrost realnego kursu waluty narodowej w stosunku do rubla rosyjskiego, ponieważ w stosunku do innych walut wymiennalnych, w tym do dolara amerykańskiego, mołdawski lej stracił na wartości mniej niż rubel rosyjski. Dewaluacja waluty mołdawskiej w stosunku do dolara amerykańskiego (2,5-krotnie od grudnia 1997 roku do grudnia 1999 roku) przyczyniła się do znacznego wzrostu wydatków związanych z obsługą zadłużenia zagranicznego, wyrażonego w walucie narodowej. W wyniku tego wielkość PKB w wyrażeniu realnym spadła o 10%, produkcja przemysłowa – o 25%, produkcja rolna – o 20% oraz jednocześnie nasiliły się procesy inflacyjne: w ciągu 1998 roku ceny konsumpcyjne wzrosły o 18,3%, a w ciągu 1999 roku – o 43,7%, co najbardziej odczuły grupy społeczne o niskich dochodach, wzrósł także poziom ubóstwa.

²⁵⁶ *Ibidem*.

²⁵⁷ Olga Poalelunż jako źródło danych podaje Narodowe Biuro Statystyki Mołdawii.

²⁵⁸ О. Поалелунж, *Молдова в потоке международной миграции: Основные вызовы демографической безопасности: сходства и различия в Молдове и Беларуси* - Кишинев: Штиинца, 2010, za: <http://www.demoscope.ru/weekly/2011/0455/analit02.php> (10.10.2019).

Wykres 7: Liczba migrantów zarobkowych z Mołdawii w latach 2000 – 2009 (tys.)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Narodowego Biura Statystyki Mołdawii za Olga Poalelunż

W 2000 r. w poszukiwaniu pracy wyjechało 138,3 tys. osób (co stanowiło 8,4 % aktywnego ekonomicznie społeczeństwa), w roku 2001 było to już 172 tys. (10,6 %), 2002 – 231,3 tys. (14,3 %), 2003 – 291 tys. (19,7 %), 2004 – 345,3 tys. (24,1%), 2005 – 394,5 tys. (27,7 %), 2006 – 310,1 (22,8 %)259, 2007 – 335,6 (25,6 %), 2008 – 309,8 (23,8 %), 2009 – 294,9 (23,3%)260. Wydaje się, że można założyć, iż skala migracji w pierwszej dekadzie drugiego milenium była jeszcze większa, jeśli weźmie się pod uwagę również migracje nielegalne261. W drugiej dekadzie XXI w. skala migracji zarobkowych Mołdawian nadal jest liczona w setkach tysięcy, choć wśród ekspertów nie ma zgody co do dokładanej liczby.

Począwszy od końca lat 90 – tych XX w. zjawisko migracji zarobkowej ludności Mołdawii staje się coraz bardziej rozpowszechnione, obejmując populację wszystkich regionów kraju, grup wiekowych i płci. Ludność mołdawska udawała się do pracy nie tylko w tradycyjnie znanych regionach, krajach dawnego ZSRR (głównie do Rosji i na Ukrainę)262. W kolejnych latach Mołdawianie zaczęli „odkrywać” nowe kierunki migracji zarobkowych, takie jak kraje Unii Europejskiej (w szczególności Włochy, Hiszpania, Portugalia i Francja), Turcja, Izrael, USA oraz Kanada263. Natomiast w drugiej połowie lat 2000 pojawiają się również Niemcy, Wielka Brytania i Irlandia jako kolejne miejsca migracji w celach podjęcia pracy.

259 Spadek liczby migrantów w 2006 r. tłumaczy się tym, że Rumunia, przez którą wiódł główny szlak migracyjny do krajów europejskich, będąc w trakcie przygotowań do wejścia do Unii Europejskiej zaostrzyła system wizowy dla obywateli Mołdawii. Zmniejszyło to mobilność migracyjną ludności w tym kierunku.

260 O. Поалелунжъ, *Молдова в потоке международной миграции в: Основные вызовы демографической безопасности: сходства и различия Молдовеи Беларуси* - Кишинев: Штиинца, 2010, za: <http://www.demoscope.ru/weekly/2011/0455/analit02.php> (10.10.2019).

261 V. Mosneaga *Illegal Moldovan Migration to the European Union*, “CARIM-East Explanatory” Note 13/85, June 2013, za:

https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/62848/Explanatory%20Notes_2013-85.pdf?sequence=1&isAllowed=y (10.10.2019).

262 Migracje w tym kierunku (państw WNP) były związane z kulturową i religijną bliskością, wspólną przeszłością (państwa te wchodziły w skład ZSRR), znajomością języka rosyjskiego, dobrze rozwiniętymi sieciami kontaktów w tym obecnością krewnych. Istotną rolę odgrywały również czynniki ekonomiczne tj. wyższe wynagrodzenia niż w Mołdawii, a także duży i chłonny rynek pracy oraz zapotrzebowanie na pracowników.

263 Reorientacja Mołdawian w kierunku państw UE jako miejsca migracji jest wynikiem utrzymującego się kryzysu finansowego w Rosji z 1998 r., który objął również pozostałe państwa WNP. Doprowadziło to do zmniejszenia się rynku pracy oraz obniżenia dochodów. Wpływ na rozszerzenie liczby krajów o UE, do których Mołdawianie zaczęli migrować za pracą (od lat 2000), miała również polityka inkluzywności i integracyjna UE wobec migrantów, a także potrzeba pozyskania pracowników.

3. Zagraniczne migracje zarobkowe jako dominujący rodzaj współczesnych migracji obywateli Mołdawii

Jak już wskazano we wcześniejszej części artykułu, zagraniczne migracje zarobkowe są głównym rodzajem współczesnych migracji Mołdawian. Analizując współczesne zagraniczne migracje zarobkowe, warto zastanowić się, czym obecnie kierują się obywatele Mołdawii, decydując się na wyjazd do pracy za granicę. V. Mosneaga oraz G. Mosneaga na podstawie przeprowadzonych przez siebie badań definiują trzy grupy osób, charakterystyczne dla współczesnych zagranicznych migracji zarobkowych Mołdawian. Pierwszą z nich, są obywatele Mołdawii, którzy, podobnie jak to miało miejsce podczas migracji zarobkowych z drugiej połowy lat 90 – tych XX w., kierują się przede wszystkim chęcią rozwiązania swoich problemów finansowych oraz koniecznością zapewnienia bytu swojej rodzinie. Tak kwestie takie jak: trudna sytuacja finansowa rodziny, brak pracy i miejsc pracy, zarobki niewystarczające do zaspokojenia podstawowych potrzeb, potrzeba rozwiązania różnych problemów społecznych związanych, zakwaterowaniem, leczeniem, edukacją dzieci w szkole, szkołach wyższych, zakupem mieszkania lub budową domu - nadal pozostają głównymi powodami do migracji Mołdawian. Kolejną grupą są Mołdawianie, którzy żyli w swoim kraju na dobrym poziomie (posiadali pracę z przyzwoitą pensją, mieszkanie itd.), ale zdecydowali się na migrację, aby zarabiać więcej za wykonywaną przez siebie pracę niż to możliwe w Mołdawii i w ten sposób poprawić swoją sytuację materialną. Ostatnią grupą, którą opisują V. Mosneaga, G. Mosneaga oraz V. Curkan są to osoby, najczęściej ludzie młodzi, pochodzący z dobrze sytuowanych rodzin, którzy decydują się na wyjazd do pracy za granicę, aby się sprawdzić, zobaczyć świat, zarobić czy też rozwiązać inne sprawy związane np. z nauką²⁶⁴.

Mając określone główne motywy współczesnych migrantów zarobkowych z Mołdawii, warto zastanowić się nad rozmiarami migracji zarobkowych. Pomimo dużej ich skali z Mołdawii, nie jest znana dokładna liczba mołdawskich migrantów przebywających w celach zarobkowych za granicą. Na przestrzeni ostatnich lat liczbę tę szacuje się od 400 tys. do nawet 1 mln osób²⁶⁵. Przykładowo eksperci Międzynarodowej Organizacji Pracy (MOP) szacują liczbę mołdawskich migrantów na 429 tys. osób, co stanowi 16,5 % ludności w wieku produkcyjnym (*working age population*)²⁶⁶. Należy jednak odnotować, iż MOP w swoich szacunkach uwzględnia zarówno osoby, które wyjechały do pracy, jak i te, które wróciły z emigracji, ale zamierzają w ciągu 6 miesięcy ponownie wyjechać do pracy a także te, które wróciły z emigracji i nie mają w planach kolejnego zarobkowego wyjazdu w najbliższych 6 miesiącach²⁶⁷. Z kolei K. Całus w swoim raporcie przytacza dane (sierpień 2016), z których wynika, iż ponad 800 tys. Mołdawian pracowało za granicą, z czego ok. połowa to migranci sezonowi²⁶⁸.

Główne kierunki współczesnych zagranicznych migracji zarobkowych obywateli Mołdawii to region Wspólnoty Niepodległych Państw (głównie Rosja) oraz Unia Europejska (Włochy, Portugalia, Hiszpania, Francja, Niemcy oraz Wielka Brytania), a także Izrael. Należy jednak zaznaczyć, że liczba mołdawskich migrantów wybierających poszczególne kraje ewoluuje w czasie. V. Mosneaga oraz G. Mosneaga przytaczają interesujące dane, które pokazują, jak zmieniał się udział WNP oraz UE, jako głównych kierunków migracji

²⁶⁴ В.Мошняга, Г. Мошняга, В. Цуркан, *Современная миграция молдавского населения: основные причины и мотивы (по результатам социологических исследований в Великобритании, Германии, Израиле, Италии, России и Португалии)*, MOLDOSCOPIE, Nr.1 (LXXX), 2018, s. 87-89.

²⁶⁵ Stanowi to znaczną część nie tylko populacji aktywnej zawodowo, ale i całej populacji tego kraju.

²⁶⁶ Report. Migrant Workers: The Case of Moldova, ILO, Geneva 2017, za: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---migrant/documents/publication/wcms_613508.pdf(20.10.2019).

²⁶⁷ *Ibidem*.

²⁶⁸ K. Całus. Państwo niedokończone. 15 la...*op.cit.*, s.58.

zarobkowych Mołdawian. W 2008 r. 66% migrantów zarobkowych z Mołdawii wyjeżdżało do krajów WNP, natomiast 34% wybierało kraje UE. Do 2013 r. liczba migrantów długookresowych wybierających kierunek WNP (Rosja) spadła do 56%, natomiast wzrosło zainteresowanie kierunkiem europejskim (zmiany dotyczyły też migrantów krótkookresowych). Z kolei do 2015 r. udział migrantów krótkoterminowych jeżdżących do pracy do Rosji spadł z 90% do 78%, a do krajów UE wzrósł z 10% do 22%²⁶⁹. Wpływ na to z jednej strony miał kryzys gospodarczy w Rosji w 2014 r. i zmiany w polityce migracyjnej Rosji, z drugiej wprowadzenie przez UE w 2014 r. dla obywateli Mołdawii zwolnienia z obowiązku posiadania wizy w przypadku pobytów do 90 dni w ciągu pół roku.²⁷⁰

Niemniej, od czasu przekształcenia Mołdawii w niepodległe państwo, Rosja nadal pozostaje krajem cieszącym się największą popularnością wśród Mołdawian, którzy zdecydowali się przyjechać do niej do pracy (niezależnie od tego, czy jest to migracja krótkoterminowa czy długoterminowa). Do głównych czynników przyciągających mołdawskich migrantów zarobkowych do Rosji można zaliczyć: bliskość kulturową i religijną obu państw, wspólną przeszłość (państwa te wchodziły w skład ZSRR), znajomość języka rosyjskiego przez mieszkańców, dobrze rozwinięte sieci kontaktów. Istotną rolę odgrywają również czynniki ekonomiczne, tj. wyższe wynagrodzenia niż w Mołdawii, duży i chłonny rynek pracy, a także zapotrzebowanie na pracowników. Według danych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Federacji Rosyjskiej dot. rejestracji cudzoziemców i osób bez obywatelstwa liczba Mołdawian, którzy przebywali w Rosji na koniec 2019 r. wynosiła 459.589, tj. o ponad 35 tys. mniej niż rok wcześniej (495640). Warto mieć na uwadze, iż dane te również obejmują Mołdawian, którzy przyjechali do Rosji np. w celach turystycznych, naukowych, zarobkowych²⁷¹, więc liczby 459589 nie można traktować jako liczby obywateli Mołdawian migrujących zarobkowo²⁷². Wydaje się przy tym, że można przyjąć, iż w Rosji migrantów zarobkowych jest 350-400 tys. Przy szacowaniu liczby migrantów należy mieć również na uwadze fakt, iż wielu Mołdawian posiada dodatkowo rosyjskie obywatelstwo²⁷³. Mołdawscy mężczyźni pracują głównie w budownictwie, transporcie oraz sektorze usług (kierowcy, ochroniarze, strażnicy itp.), natomiast kobiety pracują w handlu oraz w sferze usług domowych (opieka nad dziećmi, chorymi i starszymi).

Warto również zwrócić uwagę na czynniki, które wpływają na wybór krajów UE jako miejsca współczesnych migracji zarobkowych Mołdawian. UE, jak już wcześniej było wskazane, wyprzedziła WNP, jeśli chodzi o atrakcyjność dla mołdawskich migrantów zarobkowych. Zanim jednak przejdziemy do określenia tych czynników, warto w tym miejscu odnotować istotną różnicę pomiędzy zagranicznymi migracjami zarobkowymi z drugiej połowy lat 90 XX w., a współczesnymi. Pomimo, że powodem do migracji nadal są kwestie ekonomiczne, to obecne wyjazdy Mołdawian do pracy za granicę są bardziej świadome i przemyślane. Wybór konkretnego kraju jako miejsca migracji zarobkowej nie jest przypadkowy, lecz wynika z konkretnych przesłanek. V. Mosneaga i G. Mosneaga

²⁶⁹ V. Mosneaga, G. Mosneaga, *Moldovan Labor...op.cit.*, s.162.

²⁷⁰ Mołdawia była pierwszym krajem z unijnego programu Partnerstwa Wschodniego, który spełnił wymogi wprowadzenia ruchu bezwizowego ze strefą Schengen. Warunkiem skorzystania z możliwości przyjazdu do strefy Schengen w ramach ruchu bezwizowego jest konieczność posiadania paszportu biometrycznego. Przyjazd może być wyłącznie w celach turystycznych, nie można podejmować legalnie działalności zarobkowej.

²⁷¹ Za: <https://мвд.рф/Deljatelnost/statistics/migracionnaya> (20.10.2019).

²⁷² Oczywiście nie jest wykluczone, iż część z mołdawskich studentów pracuje.

²⁷³ Mołdawianie są objęci reżimem bezwizowym w ramach, którego mogą pracować na podstawie patentu. W 2019 r. odnotowano 174150 osób, które wjechały do Rosji w celach podjęcia pracy. Ponadto 33639 osób miało pozwolenie na pobyt, które pozwala pracować bez konieczności posiadania patentu. Biorąc pod uwagę, iż na podstawie patentu można pracować max. 24 miesiące po uprzednim przedłużeniu jego ważności, a w 2018 r. 177468 wjechało do Rosji w celach podjęcia pracy oraz fakt, iż w 2018 r. 17071 otrzymało rosyjskie obywatelstwo (w 2017 r. 15473) to można przyjąć, iż liczba mołdawskich migrantów zarobkowych w Rosji wynosi 350 tys. - 400 tys.

zdiagnozowali siedem takich czynników migracji zarobkowych Mołdawian: czynnik rumuński składający się m.in. z takich elementów jak: język, emigracja rodziny, sieci społecznościowe, dostępność pracy, migracja edukacyjna/naukowa; czynnik dostępności pracy i wysokich dochodów²⁷⁴; czynnik językowy wynikający z faktu, iż rumuński jest językiem z grupy języków romańskich a migranci z Mołdawii wybierają kraje, w których również mówi się językami z grupy j. romańskich; czynnik edukacyjny wskazujący na to, że poziom i jakość studiów uniwersyteckich w krajach Unii Europejskiej oraz wartość dyplomu europejskiego wpływają na łatwiejsze znalezienie pracy w krajach UE, migracje rodzinne / łączenie rodzin (w 2010 r. rozpoczął się proces masowej reintegracji rodzin migrantów zarobkowych - dzieci oraz rodzice migrantów) oraz ostatni czynnik - sieci społeczne, cechujące się obecnością w kraju docelowym utworzonych i sprawnie działających sieci społecznych, znajomi, którzy udzielają informacji, pomocy materialnej i psychologicznej na pierwszym etapie adaptacji migranta oraz pomagają w zatrudnieniu²⁷⁵.

Jak już wcześniej było wspomniane, wśród krajów UE, do których w ostatnich latach migrują za pracą Mołdawianie są Włochy, Portugalia, Hiszpania, Francja, Niemcy oraz Wielka Brytania. Do dalszej analizy autorzy wybrali dwa kraje. Włochy, które cieszą się największą popularnością, a także były pierwszym kierunkiem wyjazdów do pracy Mołdawii, oraz Niemcy - kraj, który należy do tzw. drugiej grupy, tj. krajów później „odkrytych” przez mołdawskich migrantów - nie był on naturalnym, pierwszym wyborem jako kierunku migracyjnego z uwagi m.in. język, który był bardzo ważną determinantą pierwszych migracji zarobkowych Mołdawian.

Włochy zajmują pierwsze miejsce wśród krajów UE, które są wybierane przez Mołdawian jako kierunek migracyjny. Migracja zarobkowa na Półwysep Apeniński zaczęła nabierać charakteru masowego w drugiej połowie lat 90-tych XX wieku. Mołdawianie zaczęli przybywać do tego kraju w ślad za swoimi krewnymi – obywatelami Rumunii²⁷⁶. Bliskość językowa, sieci kontaktów oraz zapotrzebowanie na pracowników były głównymi powodami wybierania przez Mołdawian tego kraju jako miejsca migracji zarobkowej. Pomimo, iż od 2014 liczba migrantów z Mołdawii we Włoszech zmniejsza się²⁷⁷, nadal pozostaje ona jednak bardzo duża - oficjalnie szacuje się ją na 150 tys. Większość ekspertów jest jednak zdania, że liczba ta jest znacznie większa i może wynosić nawet 240 tys. Wynika to z faktu, iż wielu obywateli Mołdawii posiada obywatelstwa Rumunii, Bułgarii, a także innych państw UE. Warto również wskazać, że wielu migrantów z Mołdawii przyjeżdża legalnie w ramach ruchu bezwizowego²⁷⁸, ale pracuje nielegalnie, więc w statystykach migrantów zarobkowych nie są uwzględniani. Kolejnym czynnikiem wpływającym na to, że liczba mołdawskich migrantów we Włoszech jest dużo większa niż liczba 150 tys., jest proces uzyskiwania włoskiego obywatelstwa poprzez naturalizację albo małżeństwa (szacunki mówią o 15-17 tys.). Mołdawianie we Włoszech pracują w sektorze usług prac domowych i opieki nad osobami starszymi i chorymi) – ponad 60 %, w budownictwie i przemyśle – ponad 20%, a także w rybołówstwie i rolnictwie – ponad 5%. Niewielka część z nich zajmuje się biznesem²⁷⁹.

²⁷⁴ Autorzy wskazują, że praktyka pokazała, że obecność dostępnych miejsc pracy na rynku pracy krajów przyjmujących ma pozytywny wpływ na politykę przyjmowania i integracji migrantów, która była istotnym elementem wyboru przez Mołdawian Portugalii jako miejsca migracji zarobkowej.

²⁷⁵ V. Mosneaga, G. Mosneaga, *Moldovan Labor...op.cit.*

²⁷⁶ Warto odnotować interesujący fakt, że migranci zarobkowi z Mołdawii wpłynęli (poprzez więzi rodzinne) na wybór Włoch jako kraju migracji zarobkowej również na migrantów zarobkowych z Ukrainy, głównie pochodzących z rejonów Czerniowieckiego i Odessy.

²⁷⁷ Wpływ ma na to „kryzys migracyjny”, który spowodował zaostrzenie polityki migracyjnej, jak również proces uzyskiwania przez Mołdawian włoskiego obywatelstwa.

²⁷⁸ Przyjazd i pobyt w UE na podstawie paszportów biometrycznych do 90 dni bez konieczności posiadania wizy, ale bez możliwości legalnego zatrudnienia.

²⁷⁹ V. Mosneaga, G. Mosneaga, *Moldovan Labor...op.cit.*, s. 164.

Jeśli chodzi natomiast o Niemcy jako kierunek migracji zarobkowych, wśród motywów wyjazdów Mołdawian do tego kraju w celach zarobkowych można wyróżnić: potencjał gospodarczy Niemiec, stabilność polityczną, rozwinięty system ochrony socjalnej i integracji, pojemny rynek pracy, wysokie pensje, zapotrzebowanie na siłę roboczą, szczególnie w dziedzinie budownictwa, medycyny, edukacji, IT. Według danych z Niemiec liczba mołdawskich obywateli w Niemczech na tle obywateli innych państw nie jest wysoka. W 2018 r. w Niemczech mieszkało 20375 Mołdawian.²⁸⁰ Jednak według opinii ekspertów stanowi to 25-30% prawdziwej liczby obywateli Mołdawii w Niemczech. Związane jest to z faktem, iż większość Mołdawian posiada również rumuńskie obywatelstwo, a więc żyją i pracują w Niemczech jako obywatele Unii Europejskiej. Mołdawianie są najczęściej zatrudnieni w sektorze budownictwa i transporcie. Coraz więcej obywateli Mołdawii pracuje w branży IT. Kobiety pracują głównie w sektorze usług pielęgniarstwa. Jednak jak zwracają uwagę V. Mosneaga i G. Mosneaga, w przeciwieństwie do krajów śródziemnomorskich (Włochy, Hiszpania, Portugalia i Grecja) mołdawskie migrujące kobiety pracują w służbach pielęgniarstwa nie w domach ludzi, lecz w systemie pomocy społecznej, w pensjonatach, domach pomocy społecznej oraz centrach usług socjalnych. Wynika to z innej organizacji systemu opieki społecznej w takich krajach jak: Niemcy, Szwecja, Austria, Dania²⁸¹. W kontekście migracji obywateli Mołdawii do Niemiec warto mieć również na uwadze, że bardzo popularna jest migracja w celach połączenia się z rodziną²⁸².

Migracje ludności w celach zarobkowych możemy badać z różnych perspektyw: samego migranta, rodziny, społeczności, państwa. Możemy również analizować to zjawisko z punktu widzenia kraju wysyłającego i przyjmującego. Niezależnie jednak, jaką perspektywę przyjmujemy, migracja ma bardzo silny wpływ zarówno na człowieka, społeczeństwo, jak i państwo. Wiąże się z nią zarówno pozytywne, jak i negatywne konsekwencje. Biorąc pod uwagę sytuację Mołdawii, z której wg szacunków ponad 15% aktywnego zawodowo społeczeństwa wyjeżdża za granicę do pracy, wpływ migracji jest olbrzymi i jej konsekwencje również. Szczególnie w odniesieniu do pogarszającej się sytuacji demograficznej tego kraju, która była przedstawiona w pierwszej części niniejszego artykułu.

Jednym z ważniejszych wymiarów tego zjawiska, na który chcielibyśmy zwrócić uwagę, są przekazy pieniężne. Pieniądze przesyłane przez migrantów do Mołdawii odgrywają bardzo dużą rolę zarówno dla samego państwa, jak i jego obywateli²⁸³. Pomimo, iż wielkość tych przekazów zmniejszyła się w ostatnich latach w porównaniu do roku 2014 (1612,96 mln USD), to gospodarka Mołdawii nadal pozostaje od nich silnie uzależniona i nic nie wskazuje na to, aby sytuacja ta miała się zmienić w najbliższym czasie.

²⁸⁰Migrationsbericht, des Bundesregierung Migrationsbericht 2018, Bundesministerium des Innern, für Bau und Heimat, Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, s. 302 za: https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Forschung/Migrationsberichte/migrationsbericht-2018.pdf?__blob=publicationFile&v=7 (5.11.2019).

²⁸¹V. Mosneaga, G. Mosneaga, *Moldovan...op.cit.*, s.166.

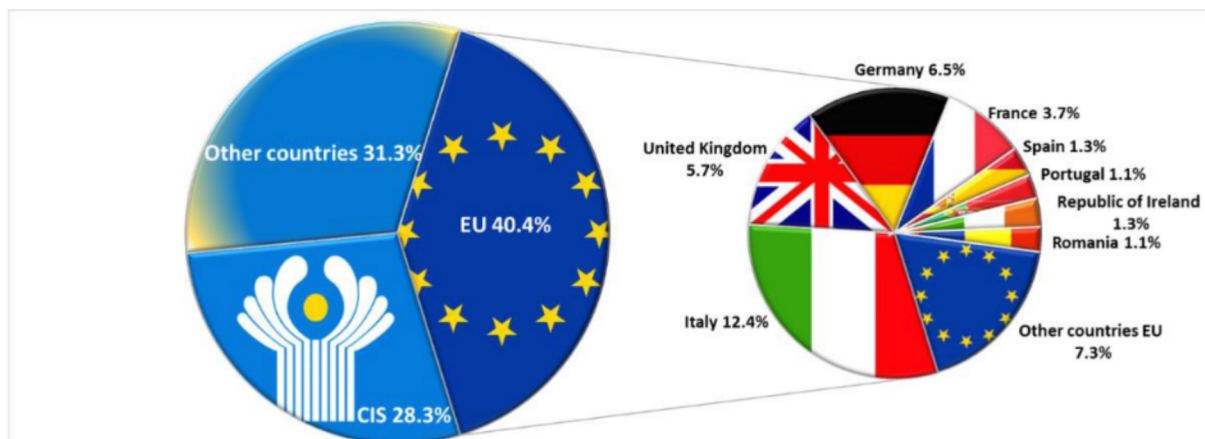
²⁸²Więcej na temat łączenia rodzin w Niemczech patrz: Jane Grote, *Familiennachzug von Drittstaatsangehörigen nach Deutschland*, Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, 2017.

²⁸³Ирина Валентиновна Ивахнюк zwraca uwagę, iż przede wszystkim dzięki przekazom pieniężnym dla mieszkańców Mołdawii udało im się stosunkowo bezboleśnie przetrwać kryzys gospodarczy z końca lat 90-tych XX w. i zwiększyć poziom dobrobytu swoich rodzin. To z kolei miało wpływ na zwiększenie wewnętrznego popytu konsumentów, który z kolei stymulował rozwój szeregu gałęzi przemysłu i rozszerzenie importu. *Ирина Валентиновна Ивахнюк, Влияние экономического кризиса на миграционные тенденции и миграционную политику в Российской Федерации и регионе Восточной Европы и Центральной Азии, Международная Организация по Миграции, Москва 2009.s. 46*, za: http://moscow.iom.int/sites/default/files/analytical_report_ivakhnyuk_ru.pdf (5.11.2019)

Według danych Narodowego Banku Mołdawii łączna kwota środków pieniężnych przekazanych mieszkańcom Mołdawii w 2018 r. wyniosła 1 266,84 mln USD²⁸⁴. Analitycy banku zwracają uwagę, że znaczna część, tj. 83,7% środków została przekazana za pośrednictwem systemów przekazów pieniężnych, głównie bez otwierania rachunków bankowych. Natomiast 16,3% to przelewy bankowe (w różnych walutach) realizowane za pośrednictwem systemu SWIFT, przedstawione w rozliczeniach brutto²⁸⁵.

Całkowita kwota przelewów pieniężnych po przeliczeniu na USD wzrosła w 2018 r. o 5,6 % w porównaniu do 2017 r. (1 199,97 mln USD), w tym o 2,5 punktu procentowego, głównie w wyniku aprecjacji EUR w stosunku do USD (według dziennych oficjalnych kursów walut NBM)²⁸⁶. Rzeczywisty wzrost całkowitych transferów stanowił 3,1%. Było to spowodowane wpływem wzrostu transferów EUR o 19,9% oraz spadku transferów RUB o 17,1%. Tak więc w 2018 r. struktura walutowa przelewów pieniężnych była następująca: 549,17 mln USD, 626,60 mln EUR, 78,23 mln RUB i innych walut - 12,84 mln²⁸⁷.

Wykres 8: Struktura transferów netto środków pieniężnych z zagranicy do osób fizycznych według obszarów geograficznych, 2018 (%)

Źródło: Narodowy Bank Mołdawii, za: <https://www.bnm.md/en/content/money-transfers-abroad-individuals-banks-republic-moldova-2018-net-settlements>

Największy udział (%) w przekazach pieniężnych mają obywatele Mołdawii, którzy pracują w krajach UE (40,4 %). W przekazach pieniężnych z krajów UE Włochy zajmują pierwsze miejsce (30,8%), następnie są Niemcy (16,2%), Wielka Brytania (14,0 %), Francja (9,2 %), Hiszpania (3,3 %), Irlandia (3,2 %), Czechy (3,0 %), Rumunia (2,8 %), Portugalia (2,7 %), Polska (2,3 %), Belgia (2,1 %), Cypr (1,5 %) i Grecja (1,2 %).

Natomiast przekazy pieniężne z WNP pochodzą głównie z Rosji, co stanowi 95,8%. Przelewy pieniężne z innych krajów WNP odnotowały następujące udziały: Ukraina - 1,5%,

²⁸⁴ Z danych Banku Światowego "Migrant remittance in flows" wynika, że w 2018 r. była to kwota 1837,00 mln USD, natomiast w do października 2019 do Mołdawii zostało wysłanych 1873,00 mln USD, co stanowiło 15,6% PKB Mołdawii i plasowało na bardzo wysokiej 11 pozycji wśród wszystkich państw na świecie i 1 miejsce wśród państw europejskich z największym % udziałem przekazów pieniężnych w stosunku do PKB.

²⁸⁵ Za: <https://www.bnm.md/en/content/money-transfers-abroad-individuals-banks-republic-moldova-2018-net-settlements> (26.10.2019).

²⁸⁶ Należy zwrócić uwagę, że dla przekazy pieniężne robione są w trzech walutach: dolar amerykański, euro oraz rubel rosyjski, natomiast dla statystyk porównawczych Narodowy Bank Mołdawii używa dolara amerykańskiego i przelicza euro i ruble właśnie na dolary amerykańskie.

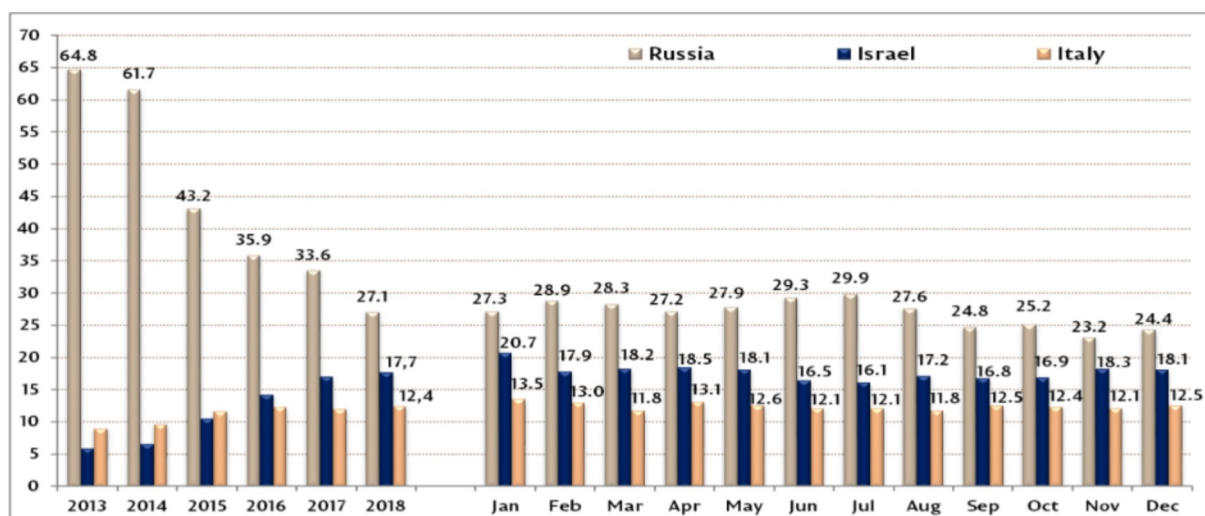
²⁸⁷ Za: <https://www.bnm.md/en/content/money-transfers-abroad-individuals-banks-republic-moldova-2018-net-settlements> (26.10.2019).

Kazachstan - 0,9 %, Uzbekistan - 0,7%, Białoruś - 0,4%, Azerbejdżan - 0,3%, a pozostałe państwa WNP - 0,4 %.

Analizując transfery pieniężne według kraju pochodzenia, należy odnotować, że transfery z Rosji stanowiły 27,1 % (343,00 mln USD) całkowitych transferów pieniężnych dla osób fizycznych (spadek o 6,5 punktu procentowego w porównaniu z 2017 r.). Analitycy Narodowego Banku Mołdawii zwracają uwagę, że 98,3 % wszystkich przelewów pieniężnych z Rosji zostało zrealizowanych za pośrednictwem systemów przekazów pieniężnych. Udział przekazów pieniężnych z Rosji (wykres nr 2) wzrósł w okresie styczeń - lipiec 2018 r. z 27,3 % (25,68 mln USD) do 29,9 % (34,66 mln USD), podczas gdy w sierpniu - grudniu udział spadł z 27,6 % (28,18 USD mln) do 24,4 % (23,48 mln USD)²⁸⁸.

W dalszej kolejności uplasowały się takie kraje jak: Izrael - 17,7 % (224,57 miliona USD), Włochy - 12,4 % (157,68 miliona USD), USA - 8,3 % (105,01 miliona USD), Niemcy - 6,5 procent (82,76 mln USD), Wielka Brytania - 5,7 % (71,65 mln USD), Francja - 3,7% (47,25 mln USD), Hiszpania - 1,3 % (16,95 mln USD), Irlandia - 1,3 % (16,15 mln USD), Czechy - 1,2% (15,44 mln USD), Turcja - 1,2 % (15,42 mln USD), Rumunia - 1,1 % (14,09 mln USD), Portugalia - 1,1 % (13,79 mln USD), Polska - 0,9 % (11,79 mln USD), Belgia - 0,9 % (11,01 miliona USD), Cypr - 0,6 % (7,72 miliona USD), Kanada - 0,5 % (6,59 miliona USD), Grecja - 0,5 % (6,17 miliona USD), Zjednoczone Emiraty Arabskie - 0,5 % (5,98 miliona USD), Ukraina - 0,4 % (5,46 mln USD), a Kazachstan - 0,3 % (3,34 mln USD)²⁸⁹.

Wykres 9: Dynamika przekazów pieniężnych (top 3) dla osób fizycznych (2013-2018 rocznie; 2018 miesięcznie) (%)

Źródło: Narodowy Bank Mołdawii, za: <https://www.bnm.md/en/content/money-transfers-abroad-individuals-banks-republic-moldova-2018-net-settlements>

Rosja, Izrael i Włochy to trzy kraje, z których obywatele Mołdawii przesyłają najwięcej środków pieniężnych. Analizując dane z lat 2013-2018, widać, że w przypadku Rosji nastąpił znaczny spadek wielkości przekazywanych pieniędzy z 64,8 mln UDS w 2013 r. do 27,1 mln UDS w 2018 r. Jeśli zaś chodzi o pieniądze przekazywane z Izraela i Włoch, zauważalny jest wzrost.

²⁸⁸ Za: <https://www.bnm.md/en/content/money-transfers-abroad-individuals-banks-republic-moldova-2018-net-settlements> (26.10.2019).

²⁸⁹ Za: <https://www.bnm.md/en/content/money-transfers-abroad-individuals-banks-republic-moldova-2018-net-settlements> (26.10.2019).

Jak już było wspomniane wcześniej, migracje zarobkowe obywateli Mołdawii niosą ze sobą również negatywne konsekwencje, zarówno w wymiarze społecznym, jak i gospodarczym. Przyczyniają się one do wzrostu liczby tzw. sierot emigracyjnych - dzieci pozostawionych w kraju pod opieką dalszej rodziny, których rodzice wyemigrowali do pracy za granicę²⁹⁰. Wpływają również na osłabienie więzów rodzinnych i rozpadu rodzin²⁹¹. Natomiast w wymiarze ekonomicznym zmniejszają liczbę osób zdolnych do podjęcia pracy na rynku lokalnym. W ostatnich latach nasila się zjawisko tzw. drenażu mózgow, które ma związek z odpływem z Mołdawii osób najlepiej wykształconych i doświadczonych²⁹². Innym zjawiskiem, które jest związane z zagranicznymi migracjami Mołdawian to handel ludźmi, którego często stają się oni ofiarami²⁹³.

4. Polska jako kierunek migracji zarobkowych Mołdawian

Polska nie jest i nigdy nie była głównym kierunkiem migracji zarobkowych Mołdawian, jednak obecność w Polsce obywateli tej narodowości jest coraz bardziej zauważalna. Obywatele tego kraju już od kilku lat znajdują się w pierwszej piątce pod względem liczby wydawanych cudzoziemcom zezwoleń na pracę, a liczba wydawanych zezwoleń rośnie z każdym rokiem.

Ważnym wydarzeniem na polskim rynku pracy w odniesieniu do migracji zarobkowych była nowelizacja ustawy z dnia 20 lipca 2017 r. o zmianie ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy oraz niektórych innych ustaw (Dz. U.poz. 1543 z 17 sierpnia 2017 r.). Od 1 stycznia 2018 r. oświadczenia o powierzeniu pracy cudzoziemcowi są rejestrowane tylko w przypadku prac niesezonowych wykonywanych przez obywateli 6 państw: Republiki Armenii, Republiki Białorusi, Republiki Gruzji, Mołdawii, Federacji Rosyjskiej, Ukrainy (do 6 miesięcy w ciągu kolejnych 12 miesięcy). Jednocześnie istnieje możliwość ubiegania się o wydanie zezwolenia na pracę sezonową (do 9 miesięcy w roku kalendarzowym) dla obywateli wszystkich państw trzecich. Te sprawy prowadzą nadal powiatowe urzędy pracy.

Tylko do końca grudnia 2017 r. możliwe było zarejestrowanie - na starych zasadach - oświadczenia o zamiarze powierzenia wykonywania pracy obywatelowi jednego z wymienionych 6 państw przewidujących pracę cudzoziemca nie dłużej niż do końca 2018 r. (na okres do 6 miesięcy w ciągu kolejnych 12 miesięcy). Do końca 2018 r. praca cudzoziemca mogła być wykonywana na podstawie oświadczeń zarejestrowanych przez PUP w 2017 r. Zmiany objęły też, między innymi: wprowadzenie systemu informatycznego ewidencjonującego oświadczenia, możliwość wprowadzenia limitów oświadczeń o powierzeniu pracy obcokrajowcowi oraz zaostrzenie kar dla przedsiębiorstw zatrudniających cudzoziemców nielegalnie.

²⁹⁰ Patrz np. Bogdan Więckiewicz, *Problem eurosieroctwa. Wybrane aspekty*. Stalowa Wola: Wydawnictwo Wydziału Zamiejscowego Nauk o Społeczeństwie KUL, Justyna Stańczyk, „Eurosieroctwo jako skutek migracji zarobkowej”, *Zeszyty Naukowe Państwowej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy*, nr 17(4) /2015.

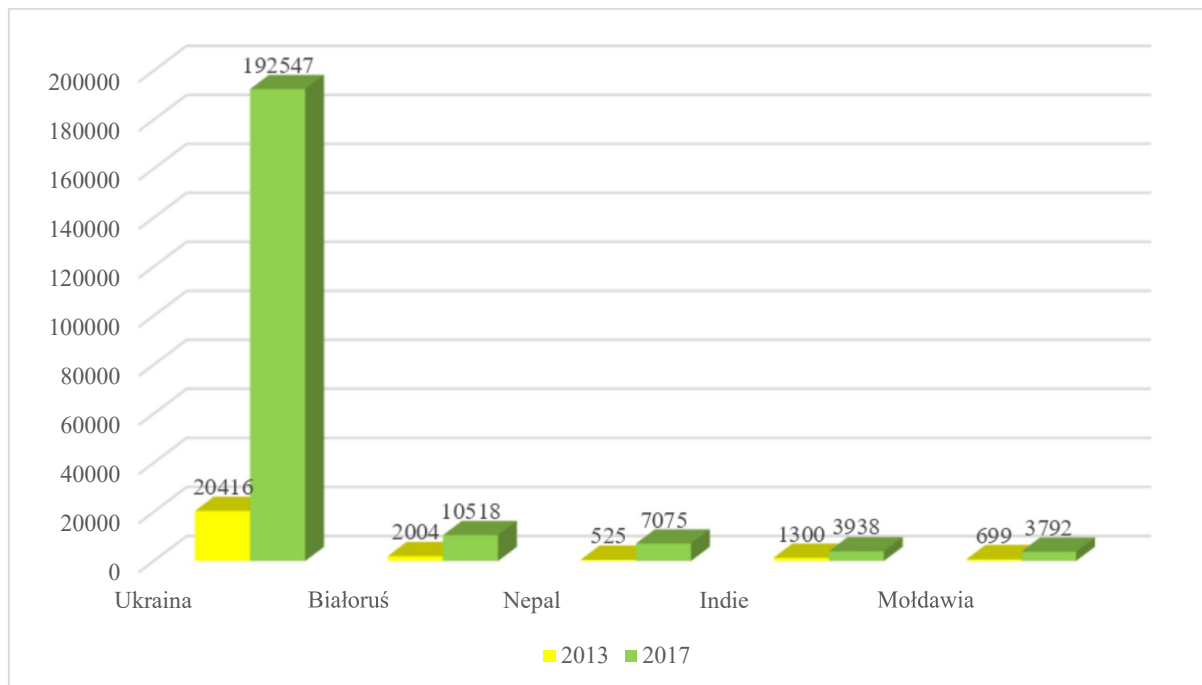
²⁹¹ J. Balicki, M. Dębski, M. Pawlus, *Wpływ migracji na trwałość związków rodzinnych (Wybrane zagadnienia)* w: *Migracje zagraniczne a polityka rodzina*, Rzecznik Praw Obywatelskich, Warszawa 2009, Józef Młyński, *Rodzina między pracą a migracją zarobkową w analizie społeczno-socjologicznej*.

²⁹² Zjawisko drenażu mózgow dotyka wiele państw. W raporcie pt. *Addressing braindrain: The local and regional dimension*, przygotowanego dla Europejskiego Komitetu Regionów wskazano m.in., że w liczbach bezwzględnych najwyższą liczbą najlepiej wykształconych osób w 2017 r. pochodziła z Polski (576 300), z Niemiec (472 700) i Rumunii (467 500). Więcej nt. drenażu mózgow patrz np. Ks. Paweł Tarasewicz, *Migracje a drenaż mózgow*. Thomas Straubhaar, *International Mobility of the Highly Skilled: Brain Gain, Brain Drain or Brain Exchange*. Agnieszka Makulec, *Konsekwencje migracji wysoko wykwalifikowanego kapitału ludzkiego dla krajów wysyłających i migrantów na przykładzie personelu medycznego*, Katarzyna Szuper, *Problem drenażu mózgow w Polsce wschodniej*.

²⁹³ Patrz więcej: *Trafficking in Person Report, Department of State, June 2019*.

Aby uzmysłwić sobie skalę migracji zarobkowych obywateli do Polski, warto spojrzeć porównawczo na ogólną liczbę wydanych zezwoleń na pracę według narodowości. Analizie poddano 2 lata – 2013 oraz 2017 a także 5 państw, których obywatele najliczniej uzyskiwali zezwolenia na pracę.

Wykres 1. Liczba wydanych zezwoleń na pracę według narodowości w 2013 r. i w 2017 r.

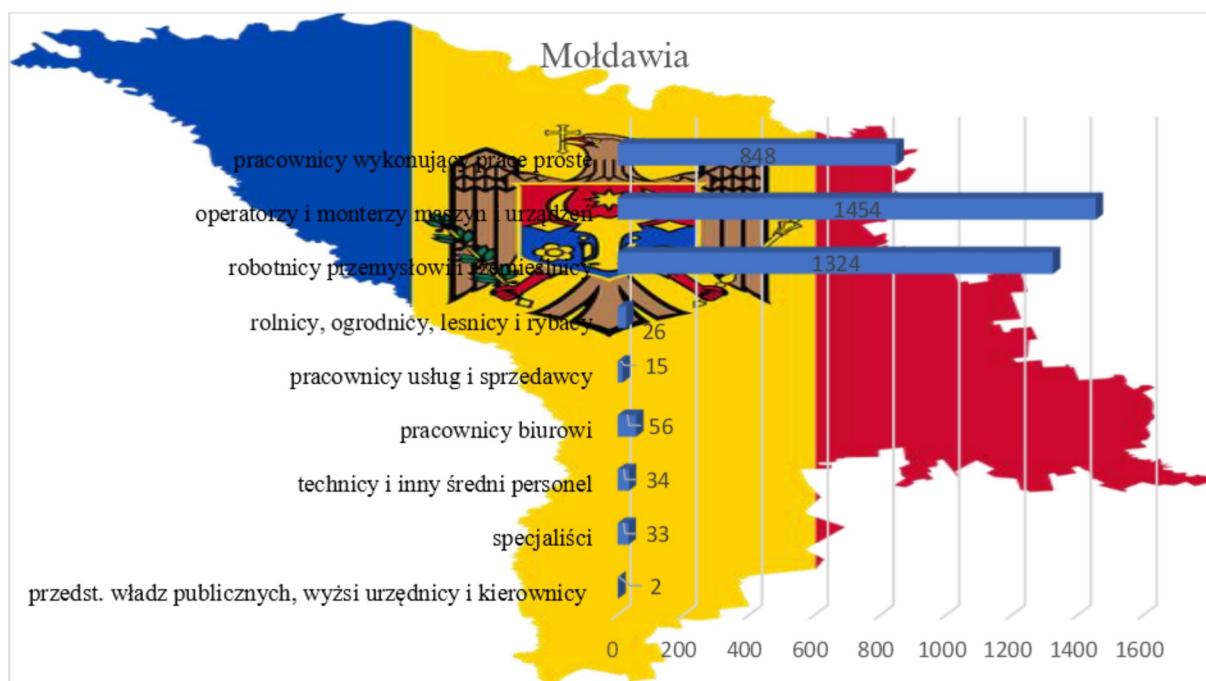
Źródło: Opracowanie własne na podstawie sprawozdania Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Socjalnej

Na powyższym wykresie można zauważyć prawie dziesięciokrotny wzrost liczby wydanych zezwoleń na pracę dla Ukraińców. Wśród drugich w kolejności obcokrajowców, Białorusinów, wzrost był już jedynie pięciokrotny. Jeszcze większy wzrost, bo ponad trzynastokrotny odnotowano wśród obywateli Nepalu. Jest to nacja, wśród której wzrost był największy w ciągu ostatnich czterech lat. Nigdy wcześniej obywatele tego azjatyckiego kraju nie pracowali tak licznie w Polsce, podczas gdy na chwilę obecną stanowią źródło trzeciej największej siły roboczej. Kolejną grupą narodowościową dość licznie pracującą w Polsce są Hindusi. Jednak cztery lata temu również występowali dość licznie – liczba wydanych zezwoleń na pracę w tym przypadku wzrosła prawie czterokrotnie. Ostatnią z narodowości, które znalazły się w zestawieniu „top 5” w 2017 r. byli Mołdawianie. W tym przypadku nastąpił ponad pięciokrotny wzrost liczby wydanych zezwoleń o pracę. Warty odnotowania jest jednak fakt, iż liczba wydanych zezwoleń na pracę dla obywateli Mołdawii w 2017 r. stanowiła niespełna 2 % wszystkich wydanych zezwoleń, podczas gdy w przypadku Ukrainy odsetek ten wyniósł 85 %. Mołdawianie stanowili także 2 % jeśli chodzi o wydane zezwolenia dla obcokrajowców już w 2013 r., natomiast dla obywateli Ukrainy w tamtym okresie wydano ok. 62 % wszystkich zezwoleń.

Poddano analizie zezwolenia na pracę wydane obywatelom Mołdawii biorąc pod uwagę sekcje PKD²⁹⁴.

Wykres 1. Liczba wydanych zezwoleń na pracę dla obywateli Mołdawii w 2017 r. wg wybranych sekcji PKD

²⁹⁴Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24.12.2007 r. w sprawie Polskiej Klasyfikacji Działalności (PKD) (Dz. U. z 2007 r. nr 251, poz. 1885, z 2009 r. nr 59, poz. 489 oraz z 2017 r. poz. 2440).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie sprawozdania Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Socjalnej

Mołdawia pod względem pracowników zatrudnionych w Polsce w poszczególnych branżach jest dość podobna do Ukrainy. Dominującymi branżami w których pracują Mołdawianie, są operatorzy i monterzy maszyn i urządzeń, robotnicy przemysłowi i rzemieślnicy oraz pracownicy wykonujący prace proste. W wyżej wymienionych trzech branżach pracuje aż 95 % wszystkich pracowników zatrudnionych u polskich pracodawców. W szczególności 38 % z nich to operatorzy i monterzy maszyn i urządzeń, 35% robotnicy przemysłowi i rzemieślnicy, a 22 % to pracownicy wykonujący prace proste. Jeżeli chodzi o sektor dominujący, sytuacja Mołdawian podobna jest do Białorusinów, jednak różnice między tym sektorem a drugim w kolejności są znacznie mniej wyraźne niż między sektorami, w których zatrudnieni są pracownicy białoruscy. Pozostałe branże, gdzie zatrudnieni są Mołdawianie stanowią zaledwie 5 % wielkości wszystkich zatrudnionych pracowników z tego kraju. Jest to największa dysproporcja między dominującymi trzema branżami a pozostałymi sześcioma wśród pięciu krajów, z których pracownicy są najliczniej zatrudniani na polskim rynku pracy. Dominacja wspomnianych trzech branż – robotników, operatorów maszyn oraz pracowników wykonujących prace proste wynika z faktu, iż do ich wykonywania nie potrzeba wysokich kwalifikacji, a poziom nauki w Mołdawii jest niski. Mołdawianie w Polsce pracują często w branży rybnej. Przykładem może tu być gmina Gniewino na Pomorzu, gdzie kilkudziesięciu Mołdawian pracuje w firmie Columbus Salmon – zakładzie przetwórstwa ryb²⁹⁵. Mołdawianie zbudowali również kampus Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Firma Budostal 2 sprowadziła już w 2007 roku stu obywateli Mołdawii, ponieważ miała problem ze znalezieniem Polaków, a nawet Ukraińców do pracy na budowie jako cieśle i zbrojarze²⁹⁶. Obywatele Mołdawii pracują również w gastronomii – restauracje oferujące mołdawską kuchnię i wino w Warszawie otwierane są coraz częściej.

Podsumowując, mimo, że Mołdawianie są piątą grupą narodowościową w Polsce, jeśli chodzi o liczbę wydawanych zezwoleń na pracę, ich liczba nie jest wielka. Na koniec 2017 r. było ich 3 792, natomiast na koniec 2018 r. 6 035. Jednak liczba wydanych zezwoleń na pracę wśród wszystkich narodowości wzrosła. Mołdawian wyprzedzili obywatele Bangladeszu

²⁹⁵ Za: <https://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1500418,Polska-gmina-sama-prosi-o-przyslanie-imigrantow-Maja-juz-Moldawian> (06.11.2019)

²⁹⁶ Za: <https://gospodarka.dziennik.pl/news/artykuly/211967,moldawianie-buduja-kampus-jagiellonki.html> (06.11.2019)

którzy w 2018 r. otrzymali ponad 8 300 zezwoleń na pracę, a kilka lat temu byli praktycznie nieobecni na polskim rynku pracy. Stąd też, w 2018 r. Mołdawianie są na 6 miejscu w tym rankingu, Nepalczycy są obecnie na drugim miejscu po Ukraińcach a zaraz za Mołdawianami najwięcej zezwoleń na pracę wydano obywatelom Azerbejdżanu. Cechą charakterystyczną Mołdawian na polskim rynku pracy jest duży udział kobiet, podobnie jak u Ukraińców. Podczas gdy wśród pracowników z Ukrainy stanowią one 27 % wszystkich pracowników, wśród Mołdawian odsetek jest podobny i wyniósł 25,5 %. Warto zauważyć, iż wśród pozostałych narodowości odsetek jest dużo niższy – kobiety z Białorusi stanowią tylko 8 % wszystkich pracowników z tego kraju, wśród obywateli Indii pracujących w Polsce 7 %, a wśród pracowników z Bangladeszu kobiety stanowią jedynie 1,6 % wszystkich pracowników. Świadczy to o fakcie, iż Mołdawianki, podobnie jak Ukrainki coraz częściej pracują w obszarze opieki oraz sprzątnia.

Podsumowanie

Od momentu uzyskania przez Mołdawię niepodległości w 1991 r. doświadczyła ona dynamicznych przemian w wymiarze migracji ludności, stając się państwem, które obecnie stoi przed ogromnym wyzwaniem jakim jest jego depopulacja. Wynika to z faktu, iż do trudnej sytuacji demograficznej, tj. starzenia się społeczeństwa oraz niskiego współczynnika urodzeń dochodzi masowa migracja. Migracja, z którą wiążą się zarówno korzyści, jak i straty. Z krótkoterminowej perspektywy Mołdawia czerpie zyski dla budżetu państwa w wyniku transferów pieniężnych migrantów. Natomiast w długiej perspektywie pociąga to za sobą bardzo duże konsekwencje w wymiarze społeczno-gospodarczym dla państwa i społeczeństwa (np. drenaż mózgow, rozbitcie rodzin, utrata ludności w wieku produkcyjnym).

Na początku lat 90-tych XX w. migracje ludności, które zachodziły w Mołdawii miały przede wszystkim charakter etniczny, kiedy to Żydzi i Niemcy wyjeżdżali do swoich ojczyzn. Kolejnym rodzajem migracji, których doświadczyła Mołdawia na początku lat 90-tych były migracje przymusowe, które stanowiły wynik działań wojennych pomiędzy Mołdawią a Naddniestrzem. Jednocześnie zaczęły się pojawiać pierwsze migracje u których podstaw leżały kwestie ekonomiczne. Było to wynikiem bardzo trudnej sytuacji gospodarczej Mołdawii, która przechodziła wówczas transformację gospodarczą. Z uwagi na charakter tych wyjazdów tj. sprzedaż różnego rodzaju towarów, migracja ta została określona mianem migracji handlowej. Zakończyła się ona w połowie lat 90-tych XX w. przekształcając się w migrację zarobkową, która w latach 2000 nabrała bardzo dużej dynamiki i zdominowała współczesny obraz Mołdawii.

Należy odnotować, że bardzo ciężko jest podać dokładną liczbę mołdawskich migrantów. Szacuje się, że od kilkuset tysięcy do nawet miliona Mołdawian migruje w celach zarobkowych. Trudności z oceny skali migracji wynikają m.in. z niewystarczająco odpowiednich metod sprawdzania danych dotyczących liczby migrantów. Trudność w oszacowaniu obecnej liczby migrantów pogłębia również fakt, iż część Mołdawian posiada dodatkowo obywatelstwa innych państw.

Migracje zarobkowe Mołdawian ewoluowały na przestrzeni ostatnich 25 lat zarówno pod względem kierunków, jak i długości wyjazdów, choć nadal najpopularniejsza jest migracja krótkoterminowa. V. Mosneaga zwraca uwagę, iż cechą charakterystyczną współczesnych migracji zarobkowych ludności Mołdawii jest przekształcanie się w emigrację zarobkową. Świadczą o tym m.in. branie kredytów, nabywanie nieruchomości, przyjazd rodziny, jak również coraz mniejsza chęć powrotu do ojczyzny. Innym charakterystycznym elementem współczesnym migracji zarobkowych Mołdawian jest ich większa świadomość co do wyboru kraju, do którego wyjeżdżają. Podczas podejmowania decyzji uwzględniają nie tylko możliwości jakie daje rynek pracy kraju, do którego się udają, ale też kwestie zabezpieczenia socjalnego, edukacji, opieki zdrowotnej.

Na początku Mołdawianie przede wszystkim wybierali Rosję i Ukrainę, jako kierunek wyjazdów do pracy. Z czasem został „odkryty” przez nich nowy kierunek jakim były USA, Izrael oraz kraje UE, które to stały się dominujące względem Rosji. Warto wskazać, że również zakres państw w samej UE, które były wybierane przez Mołdawian uległ poszerzeniu. Na początku były to Włochy, Francja, Portugalia oraz Hiszpania do których z czasem dołączyły Niemcy, Wielka Brytania a także Irlandia. Mołdawianie migrują do tych państw również w celach edukacyjnych czy rodzinnych. Mołdawscy migranci pracują przede wszystkim w sektorze budowlanym, transporcie a także opiece, jednak coraz częściej zatrudniają się w innych sektorach np. w IT (szczególnie w Niemczech).

Jeśli zaś chodzi o Polskę to stała się ona również jednym z kierunków mołdawskich migrantów. Z jednej strony jest to wynikiem rozwijającej się gospodarki Polski oraz dużego zapotrzebowania na pracowników na polskim rynku pracy, z drugiej natomiast ułatwień, jakie zostały wprowadzone przez Polskę dla pracowników z sześciu państw w tym Mołdawii.

Można prognozować, iż jeśli sytuacja ekonomiczna w Mołdawii zacznie się poprawiać oraz będzie większa stabilizacja polityczna to mołdawscy imigranci mogą zacząć wracać do swojej ojczyzny. Jest to jednak perspektywa wielu lat. Jednak aby tak się stało konieczne są z jednej strony bardzo głębokie reformy strukturalne w Mołdawii. Z drugiej wiele zależy od sytuacji w regionie, przede wszystkim postawy Rosji i *de facto* zależnego od niej Naddniestrza, a także UE.

Streszczenie:

Od momentu uzyskania przez Mołdawię niepodległości w 1991 r. doświadczyła ona dynamicznych przemian w wymiarze migracji ludności, stając się państwem, które obecnie stoi przed ogromnym wyzwaniem jakim jest jego depopulacja. Wynika to z faktu, iż do trudnej sytuacji demograficznej, tj. starzenia się społeczeństwa oraz niskiego współczynnika urodzeń dochodzi masowa migracja ludności. W pierwszej części analizy została poddana sytuacja społeczno-gospodarcza Mołdawii. W drugiej autorzy omówili przyczyny oraz rodzaje migracji wraz z tym w jaki sposób zmieniały się na przestrzeni ostatnich 30 lat, przechodząc z migracji etnicznych, przymusowych i handlowych w kierunku zarobkowych, edukacyjnych oraz tych związanych z łączeniem rodzin. W tej części została również przedstawiona skala oraz przeanalizowane główne kierunki migracyjne Mołdawian, do których należą kraje UE i Rosja. W trzeciej części omówione zostały migracje zarobkowe jako dominujący rodzaj migracji obywateli Mołdawii z uwzględnieniem roli transferów pieniężnych dla budżetu Mołdawii. W ostatniej części autorzy artykułu poprzez analizę danych Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej przedstawili migracje zarobkowe obywateli Mołdawii do Polski w latach 2013-18 w ujęciu wykonywanego zawodu i w podziale na płeć. Polska ze swoją dobrze rozwijającą się gospodarką i zapotrzebowaniem rynku pracy na pracowników stała się atrakcyjnym kierunkiem dla mołdawskich migrantów zarobkowych.

Słowa klucz:

Migracja, zagraniczne migracje zarobkowe, Mołdawia, mołdawscy migranci, transfery pieniężne

Keywords:

Migration, foreign labour migration, Moldova, Moldavian migrants, remittances

Bibliografia:

1. Balicki J., Dębski M., Pawlus M., *Wpływ migracji na trwałość związków rodzinnych (Wybrane zagadnienia) w: Migracje zagraniczne a polityka rodzina*, Rzecznik Praw Obywatelskich, Warszawa 2009.
2. Całus K., Koniec dwuwładzy w Mołdawii, Analizy OSW.
3. Całus K., Państwo niedokończone. 15 lat mołdawskiej niepodległości. Prace OSW, Warszawa, 2016.
4. Grote Jane, *Familiennachzug von Drittstaatsangehörigen nach Deutschland*, Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, 2017.
5. Za: <https://gospodarka.dziennik.pl/news/artykuly/211967,moldawianie-budujakampus-jagiellonki.html>.
6. Za: <https://ru.sputnik.md/infographics/20171230/16423159/naselenie-moldovy-v-mire.html>.
7. Za: <https://statistica.gov.md/>.
8. Za: <https://www.bnm.md/en/content/money-transfers-abroad-individuals-banks-republic-moldova-2018-net-settlements>.
9. Za: <https://www.iom.md/migration-profile-republic-moldova>.
10. Za: <https://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1500418,Polska-gmina-sama-prosi-o-przyslanie-imigrantow-Maja-juz-Moldawian>.
11. Za: <https://www.worlddata.info/europe/moldova/asylum.php>.
12. Za: <https://мвд.рф/Deljatelnost/statistics/migracionnaya>.
13. Kotulewicz Karolina, *Reformy gospodarcze w Republice Mołdawii i ich wyniki*. w: M. Kosienkowski. *Spotkania polsko-mołdawskie*. Księga poświęcona pamięci Profesora Janusza Solaka. Episteme. Lublin, 2013.
14. Ks. Młyński Józef, *Rodzina między pracą a migracją zarobkową w analizie społeczno-socjologicznej w: Rodzina między pracą a płacą. Refleksje nad społeczną myślą encykliki Laborem exercens Jana Pawła II / red. Robert Kantor, Marek Kluz, Józef Młyński*. - Kraków, 2016.
15. Ks. Tarasewicz Paweł, *Migracje a drenaż mózgow*, „Człowiek w kulturze” Emigracja i cywilizacje, nr 23 (2013).
16. Lubicz-Miszewski Michał, *Geneza, przebieg i próby przewyciężenia konfliktu o Naddniestrze*. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych, Nr 3 (165) 2012.
17. Makulec Agnieszka, *Konsekwencje migracji wysoko wykwalifikowanego kapitału ludzkiego dla krajów wysyłających i migrantów na przykładzie personelu medycznego*, CMR Working Paper, Nr 61(119).
18. Migration Governance Snapshot: The Republic of Moldova, IOM, May 2018.
19. Migrationsbericht, *des Bundesregierung Migrationsbericht 2018*, Bundesministerium des Innern, für Bau und Heimat, Bundesamt für Migration und Flüchtlinge.

20. Mosneaga Valeriu oraz Gheorghe, *Moldovan Labor migration into the European Union*, MOLDOSCOPIE, 2019, nr.1 (LXXXIV).
21. Mosneaga V., *Illegal Moldovan Migration to the European Union*, CARIM-East Explanatory Note 13/85, June 2013.
22. Report. Migrant Workers: The Case of Moldova, ILO, Geneva 2017.
23. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24.12.2007 r. w sprawie Polskiej Klasyfikacji Działalności (PKD) (Dz. U. z 2007 r. nr 251, poz. 1885, z 2009 r. nr 59, poz. 489 oraz z 2017 r. poz. 2440).
24. Stańczyk J., *Eurosieroctwo jako skutek migracji zarobkowej*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy”, 2015, nr 14.
25. Straubhaar T., *International Mobility of the Highly Skilled: Brain Gain, Brain Drain or Brain Exchange*.
26. Szuper Katarzyna, *Problem drenażu mózgow w Polsce wschodniej*, „Rocznik Ekonomii i Zarządzania”, Vol 9, No 4 (2017).
27. Więckiewicz B., *Problem eurosieroctwa. Wybrane aspekty*. Stalowa Wola, Wydawnictwo Wydziału Zamiejscowego Nauk o Społeczeństwie KUL”.
28. *World Migration Report 2000*, Copublished by International Organization for Migration United Nations.
29. Евдокимова Людмила, *Коммерческая миграция населения Республики Молдова: основные этапы и их характеристика. w: Население Молдовы и трудовая миграция: состояние и современные формы*. - Кишинэу, CAPTES, 2000.
30. Ивахнюк Ирина Валентиновна, *Влияние экономического кризиса на миграционные тенденции и миграционную политику в Российской Федерации и регионе Восточной Европы Центральной Азии*, Международная Организация по Миграции, Москва 2009.
31. Макухин Александр Владимирович, *Современная миграционная ситуация в Республике Молдова и приднестровье как череда «исходов» населения*, 2015, nr 1.
32. Мошняга Валерий, *Вооружённый конфликт в Республике Молдова и проблема перемещённых лиц*. MOLDOSCOPIE (Проблемы политического анализа). Часть VII.– Кишинёв, Молд. ГУ, 1995.
Мошняга Валерий, Мошняга Георгий, Цуркан Валентин, *Современная миграция молдавского населения: основные причины и мотивы (по результатам социологических исследований в Великобритании, Германии, Израиле, Италии, России и Португалии)*, MOLDOSCOPIE, Nr.1 (LXXX), 2018, CHIȘINĂU – 2018.
33. Мошняга Валерий, *Население Молдовы в контексте современных миграций. w Молдова–Приднестровье: Общими усилиями – к успешному будущему. Социальные аспекты*. Издательство Cu drag. Кишинэу, 2009.